

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2023 Vol. 3

www.navoiy-uni.uz

www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2023 Vol. 3

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

**BOSH MUHARRIR
O'RINBOSARI**

Karomat Mullaxo'jayeva

MAS'UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Karl Rayxl (Germaniya)
 Isa Habibeyli (Ozarbayjon)
 Seyhan Tanju (Turkiya)
 Almaz Ulvi (Ozarbayjon)
 Benedek Peri (Vengriya)
 Vahit Turk (Turkiya)
 Teymur Kerimli (Ozarbayjon)
 Eunkyung Oh (Koreya)
 Nazef Shahrani (AQSh)
 Boqijon To'xliyev
 Muhammadjon Imomnazarov
 Bilol Yujel (Turkiya)
 Qosimjon Sodiqov
 Zulxumor Xolmanova
 Mustafa O'ner (Turkiya)
 Nurboy Jabborov
 G'aybulla Boboyorov
 Kimura Satoru (Yaponiya)
 Imran Ay (Turkiya)
 Aftondil Erkinov
 Nadir Mamadli (Ozarbayjon)
 Rashid Zohidov
 Otabek Jo'raboyev
 Bulent Bayram (Turkiya)
 Qo'ldosh Pardayev
 Nodirbek Jo'raqo'ziyev
 Oysara Madaliyeva
 Hilola Nazirova

MUNDARIJA**MATNSHUNOSLIK****Jaloliddin Jo'rayev**

Som Mirzo Safaviyning "Tuhfayi Somiy" tazkirasida haqida 4

Zebiniso Xurramova

Mirzo Umrboqiy hayot yo'li va adabiy merosi xususida 21

Akrom Malikov

Navoiyshunoslik kontekstida matn tadqiqi ("G'aroyib us-sig'ar" devoni misolida) 33

ADABIYOTSHUNOSLIK**Dilnavoz Yusupova**

Turkiy adabiyotda arba'innavislik an'anasi: Alisher Navoiy va Muslihiddin Mustafo Axtariy "Arba'in"lari misolida 66

Muhsin Macit

Ali Şir Nevâyî'nin Mecmualarda Bulunan Gazelleri Üzerine 78

Fayzulla Iskandarov

Na'tning tarixiy-adabiy ildizlari va taraqqiyoti 89

LINGVISTIKA**Mushtariy Xolmuradova**

"Qutadg'u bilig" dagi baho munosabatini ifodalovchi leksemalar 107

Mavluda Sharipova

Navoiy asarlaridagi literonimlar lingvopoetikasi 122

EDITOR IN CHIEF

Shuhrat Sirojiddinov

DEPUTY EDITOR IN CHIEF

Karomat Mullakhojaeva

EXECUTIVE SECRETARY

Ozoda Tojibaeva

EDITORIAL BOARD

Karl Rechl (Germany)

Isa Habibbeyli (Azerbaijan)

Seyhan Tanju (Turkey)

Almaz Ulvi (Azerbaijan)

Benedek Peri (Hungary)

Vahit Turk (Turkey)

Teymur Kerimli (Azerbaijan)

Eunkyung Oh (Korea)

Nazif Shahrani (USA)

Bakijan Tukhliev

Mukhammadjan Imomnazarov

Bilol Yujel (Turkey)

Kasimjan Sadikov

Zulkhumor Kholmanova

Mustafa O'ner (Turkey)

Nurboy Jabborov

Gaybullah Babayarov

Kimura Satoru (Japan)

Imran Ay (Turkey)

Aftandil Erkinov

Nadir Mamadli (Azerbaijan)

Rashid Zahidov

Atabek Juraboev

Bulent Bayram (Turkey)

Kuldosh Pardaev

Nodirbek Jurakuziev

Oysara Madalieva

Hilola Nazirova

CONTENTS**TEXTOLOGY****Jaloliddin Juraev**

About "Tuhfai Somi" Tazkira by Som Mirza Safavi 4

Zebiniso Khurramova

About Mirza Umerbaqi's way of life and eternal legacy 21

Akrom Malikov

Text research in the context of Navoi study (In the example of the deewan "Gharoib al-sighar") 33

LITERATURE**Dilnavoz Yusupova**

Tradition of Writing Arbain in Turkish Literature: on the Example of "Arbain" by Alisher Navoi and Muslikhiddin Mustafa Akhtari 66

Muhsin Macit

On Ali Şir Nevâyî's Ghazals Found in Magazines 78

Fayzulla Iskandarov

Historical-Literary Roots and Development of Naat 89

LINGUISTICS**Mushtariy Kholmuradova**

Lexemas Representing relationship in "Kutadgu bilig" 107

Mavluda Sharipova

Linguistics of literary names in Navoi's works 122

Navoiyshunoslik kontekstida matn tadqiqi ("G'aroyib us-sig'ar" devoni misolida)

Akrom Malikov¹

Abstrakt

Maqolada Alisher Navoiy matnlarini o'rganishga doir ayrim masalalar kun tartibiga qo'yilgan. Xususan, tanqidiy, yig'ma-qiyosiy matn, ularning xususiyatlari, navoiyshunoslikdagi matn tadqiqi bilan bog'liq izlanishlar muxtasar tahlilga tortilgan. Matnshunoslikka oid ishlarning metodologik asoslariga diqqat qaratilgan, bu boradagi qarashlarni tizimlashtirishga harakat qilingan.

Mutafakkir asarlari matnlarini birlamchi manbadan o'rganish va yig'ma-qiyosiy matnning ilmiy ahamiyati asosiy muammo sifatida ko'rilgan. Maqola muallifi "G'aroyib us-sig'ar"ning Hamid Sulaymonov tayyorlagan tanqidiy matni xususida to'xtalgan, mazkur devonning yig'ma-qiyosiy matniga qanday ilmiy ehtiyoj borligini yoritgan. Shuningdek, "G'aroyib us-sig'ar" yig'ma-qiyosiy matnini tuzish prinsiplariga diqqat qaratib, bu borada tadqiqotga jalb qilinadigan qo'lyozma manbalar haqida ma'lumotlar keltirgan. Yig'ma-qiyosiy matn nazariy jihatdan muhim yangiliklar berishini, keyingi tadqiqotlar uchun qay darajada xizmat qilishi asoslangan.

Kalit so'zlar: *matn, matnshunoslik, ilmiy-tanqidiy matn, yig'ma-qiyosiy matn, metod, metodologiya, kontekst, kontekstual tahlil.*

Kirish

Ustoz matnshunos P. Shamsiyev matn tanqidi haqida fikr bildira turib: "... tekst tuzish tanqidiy yo'l bilan bo'lganligidan hamma va har qanday kotib qo'lyozmasiga tanqid ko'zi bilan qarash kerak bo'ladi" [Навоий 1970, VI], – deb yozgan edi. Olim ta'kidlagan "tanqid ko'zi" bevosita shu so'zning lug'aviy ma'nosi bilan bog'lab tushunilsa, bizningcha, o'rinni: tanqid so'zi arabcha bo'lib, "saylash", "saralash", "muhokama qilish" degan mazmunni ifodalaydi [Адабиётшунослик луғати 2013, 312]. Demak, matn tanqidi to'g'ri

¹ Malikov Akrom Abduxamidovich – Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti doktoranti.

E-pochta: akrommalik@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9515-439X

Iqtibos uchun: Malikov, A. M. 2023. "Navoiyshunoslik kontekstida matn tadqiqi ("G'aroyib us-sig'ar" devoni misolida)". *Oltin bitiglar* 3: 33–65.

matnni bir necha variantlar orasidan qiyoslab, solishtirib tanlab, saralab olishdir.

H. Sulaymonov ham: "... har qanday matnshunos o'rganilayotgan adabiy yodgorlikning muallif qo'li bilan yozilgan nusxasi saqlanib qolgani yoki saqlanib qolmaganiga qiziqadi", – deb yozadi [Сулейманов 1956-1961, 13]. Chunki muallif o'z qo'li bilan yozgan nusxa ishonchli bo'lib, u matn tanqidida juda muhim o'rin tutadi. H. Sulaymonov Alisher Navoiy asarlarining muallif qo'lyozmasi hozircha topilmagan yoki saqlanib qolmagan, bu esa uning asarlari nusxalari bilan ishlash zaruratini o'rtaga qo'yadi, natijada, matnshunos zimmasida mashaqqatli mehnat borligini ta'kidlaydi [Сулейманов 1956-1961, 19].

H. Sulaymonov tadqiqotini sinchiklab o'rganish natijasida olim tanqidiy matn asarning muallif variantiga eng yaqin shakli deb hisoblagani ma'lum bo'ladi. Barcha tadqiqotlar ana shu shaklni – muallifning asl matnini topish uchun safarbar etilishini anglaymiz [Сулейманов 1956-1961, 34].

R. Zohidov esa matn tanqididan murod – ishonchli matnni tiklash degan qarashni ilgari suradi. U matnshunosning vazifasi "... muayyan matnning paydo bo'lishidan to oxirgi holatigacha davom etgan o'zgarishlarni aniqlash, ularni tarixiy, ilmiy dalillar bilan asoslash va shu yo'l bilan asl matnni tiklashdir", – deb yozadi va o'z tadqiqoti mavzusi bo'lgan "Sabot ul-ojizin"ning ishonchli matnini tiklash jarayonida xillash, tasniflash, qiyoslash, saralash tamoyillaridan foydalanganini qayd etgan [Зоҳидов 2015, 184-185]. Olim tanqidiy matnning ahamiyatiga diqqat qaratgan: "... mumtoz matnlar bo'yicha amalga oshirilgan ishlar... birlamchi manbani chetlab o'tar ekan, erishilgan natijalar muvaqqatlik xarakteriga ega bo'ladi. Buning oldini olish uchun mumtoz adabiy manbalar yuzasidan olib boriladigan tadqiqotlar qat'iy fundament – ilmiy-tanqidiy matnga asoslanishi shart" [Зоҳидов 2015, 207].

Sh. Sirojiddinov: "... ilmiy-tanqidiy matn, bu – matn tarixini ilmiy o'rganish asosida muallif matniga yaqin variantni tuzishdir", – deb yozgan [Сирожиддинов 2019, 28].

O'zbek navoiyshunos-matnshunoslari I.Sultonov [Султон 1947], H.Sulaymonov [Сулейманов 1956-1961], P.Shamsiyev [Шамсиев 1952; 1969], S. G'aniyeva [Ганиева 1956], L.Xalilov [Халилов 1945], M. Rashidova [Рашидова 1991], H. Islomov [Исломов 1990], M. Hamidova [Ҳамидова 1994], Y.Tursunovlarining [Навойй 2021] tanqidiy matn borasidagi ishlari bilan tanishib, ular o'z tadqiqotlarida qo'llagan prinsiplarning umumiy tartibi

quyidagicha ekaniga guvoh bo'ldik:

1. Dunyo fondlarida saqlanayotgan qo'lyozmalar sanog'ini kataloglar asosida aniqlash.

2. Nusxalar ichidan eng qadimiysini o'rganish va yaroqli bo'lsa, tayanch nusxa sifatida tanlab olish va eski o'zbek yozuvida ko'chirish.

3. Boshqa nusxalarni yordamchi nusxalar deb belgilash va tayanch nusxa bilan solishtirib, farqlarni ilmiy apparatda qayd etib borish.

4. Ko'zga ko'ringan xatoliklarni barcha nusxalar ishtirokida bartaraf qilish.

Mazkur tamoyillarga amal qilib olib borilgan tadqiqotlar hosilasi bo'lgan ish tanqidiy matn sifatida taqdim etiladi.

Adabiyotshunoslik, xususan, navoiyshunoslik faqat matn bilan ishlaydi, tanqidiy matn qamrov doirasi esa ma'no jihatdan katta imkoniyatlarni ochib beradi. Tanqidiy matn saqlanib qolgan yoki davrimizga yetib kelgan, bizga ma'lum bo'lgan nusxalarni "tanqidiy nazar" bilan chog'ishtirib chiqish bilangina bunyod bo'lishi uni mukammal tuzish uchun yana bir qator prinsiplar, tamoyillar zaruratini namoyon qilayotgandek. Chunki tanqidiy matn muallif g'oyasini, uning dunyoqarashi, mafkurasi, ruhiyati, aqliy quvvati, qamroviga ko'ra o'z davri kontekstiga xos muhim jihatlarni qamrab olishi lozim. Tanqidiy matn tuzishdan avval asarning bizga ma'lum bo'lgan nusxalarini sinchiklab mazmun va g'oyasini, struktural va arxitektonik xususiyatlarini o'rganib chiqish masalasi dolzarb deb o'ylaymiz.

Ushbu maqolamizda asosiy nazariy masala shu haqida bo'lib, fikrimizning amaliyotdagi tatbiqini "G'aroyib us-sig'ar" devoni matni va uning turli nusxalari bilan bog'liq ravishda tushuntirishni maqsad qilib qo'ydik.

O'zbek navoiyshunosligi matnshunoslik aspektida

Tanqidiy matn badiiy asarning barcha jihatlarni to'laqonli qamrab olishi uchun bizning matnshunosligimizda amalda qo'llanib kelayotgan prinsiplarni boyitish, balki ularni qayta ishlash, hatto bu masalada qat'iy qoidalarga – fundamental mezonlarga ega tizimni, metodologiyani ishlab chiqish eng asosiy vazifalardan biriga aylandi degan fikrdamiz. Bu soha mutaxassislarining kechiktirib bo'lmas burchi ekanligini Sh. Sirojiddinovning xulosasi ham tasdiqlaydi: "Hozirgi zamon filologiyasida matn ustida ishlash tamoyillari masalalarida ko'pchilik tomonidan qabul qilingan yagona

qoida yo‘q” [Сирожиддинов 2019, 13-14].

Albatta, mantiqan olib qaralsa, ilmning qaysi sohasi bo‘lmasin, tadqiqot olib borish bobidagi fundamental nazariy qoidalar ko‘pchilikning maslahati bilan takomilga yetsa-da, u bir shaxs, olim tomonidan ishlab chiqiladi. Mazkur jarayonning tabiiy tadriji quyidagicha ro‘y beradi: dastavval, tadqiqotlar olib boriladi, olimlar o‘z tajriba va bilimi, dunyoqarashi, maqsadidan kelib chiqib muayyan obyektни o‘rganadi, ularning o‘rganish yo‘llari boshqa hamkasblari diqqatini tortadi, ular ham buni amalga joriy qiladilar, natijada, tajribadan o‘tgan yondashuv va metodlar tizimlashtiriladi va metodologiya, qoidalar yuzaga keladi. Bu qoidalar orasidagi qonuniyat, takroriylik muayyan yondashuvning samarali va haqiqatga yaqin xulosalarni taqdim qilishini biror olim kuzatadi hamda buni o‘z tadqiqotida aks ettiradi hamda mutaxassislar unga munosabat bildiradi, bahslar va fikrlar xilma-xilligi asosida ko‘pchilik qabul qilgan qoidalar, mezonlar, nazariy asoslar paydo bo‘ladi. Biz so‘zimiz avvalida o‘zbek matnshunoslari Alisher Navoiy asarlari matnlari tanqidi bilan shug‘ullanib, amalda qo‘llab kelgan prinsiplarini keltirdik, lekin bu tamoyillar hali metodologiya maqomiga ko‘tarilmagan.

Metodologiya masalasi jiddiy va monografik planda o‘rganiladigan muammo bo‘lib, ayni chog‘da o‘zbek matnshunosligi prinsiplari qanday yuzaga kelgan degan savolga ham qisqacha javob berib o‘tishimiz kerak. Albatta, savolga butun o‘zbek matnshunosligi kontekstida javob berish imkonimiz yo‘q, lekin Alisher Navoiy asarlarini matnshunoslik aspektida o‘rganish ishlari avvalida kim turganligi haqida H. Sulaymonovning dissertatsiyasidan ma‘lumot olamiz: “... Alisher Navoiy asarlarining matnshunoslik tadqiqotlari birinchi marta Toshkentda ulug‘ Vatan urushi yillarida taniqli sovet sharqshunosi, professor Yevgeniy Eduardovich Bertels rahbarligida boshlandi. Sharq tillari va adabiyotining yirik bilimdoni, talantli vatanparvar olim Yevgeniy Eduardovich Bertels Ulug‘ Vatan urushi yillarida, urush davrining barcha qiyinchiliklarini yengib, Toshkentda bo‘lgan vaqtida O‘zbekiston SSR Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti Qo‘lyozmalar fondida katta ilmiy izlanishlar olib bordi. U 1948-yilda yilda chop etilgan “Navoiy” monografiyasiga Alisher Navoiy ijodi va hayoti, u yashagan davrga oid materiallar yig‘ish bilan bir qatorda O‘zbekistonning yosh olimlariga ilmiy rahbarlik ham qildi. Aynan Yevgeniy Eduardovich Bertelsning bevosita ilmiy rahbarligida olimlar G. Karimov va S. Mutallibovlar Navoiy asarlari ustida matnshunoslik tadqiqotlarini boshladilar. Va keyinchalik

bu ikki olim misolida hamda O'zbekistonning boshqa olimlari faoliyati bilan buyuk shoir asarlarining matnshunoslik tadqiqotlari davom etdi" [Сулейманов 1956-1961, 19-20].

H. Sulaymonovning mazkur e'tirofidan ma'lum bo'ladiki, bugungi o'zbek navoiyshunosligida matnshunoslik tadqiqotlari prinsiplari, ustqurmasi (fundamenti) Y. E. Bertels tomonidan joriy qilingan hamda ana shu tamoyillarga asosan tadqiqotlar olib borilgan. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, mazkur prinsiplar navoiyshunoslik ilmiga yetarlicha, keng va qoniqarli ilmiy asosli natijalarni berayotgani yo'q. Chunki metod va metodologiya to'g'ri ishlab chiqilsagina, olib boriladigan tadqiqotning hosili manfaatli bo'ladi.

Navoiyshunoslik tadqiqotlariga nazar solsak, bajarilishi zarur bo'lgan quyidagi dolzarb masalalarga duch kelamiz:

- Alisher Navoiy barcha asarlarining atroflicha tekshirilgan, ishonchli tanqidiy matnlarini yaratish. Afsuski, hali buyuk shoir ijodiy merosining tugal va tizimli ravishda tanqidiy matnlari tuzilmagan, mavjudlari ham keng ilmiy tadqiqotlarda istifoda qilinmadi, aksari nashrdan ham chiqmagan.

- Alisher Navoiy matnlari bilan ishlash metodologiyasini yaratish. Mutafakkir matnlari bilan ishlashning maxsus metodologiyasi mavjud emasligi uchun bugun unga bo'lgan tubdan farq qiluvchi turli munosabatlarni ko'rib turibmiz. Yaqin bir asrlik tarixda Navoiy sobiq ittifoq g'oyalari uchun bayroqdor deb ko'rilgan bo'lsa [Шайхзода 1972], keyinchalik unga tasavvuf ilmi manbasi sifatida yondashildi [Комилов 2005; 2009]; endilikda esa Navoiyni dindan ayro ko'rishga bo'lgan urinishlar ham kuzatilmoqda va bu ishlarda G'arbda asos solingan psixoanaliz mezonlari bilan o'rganishga ham moyillik bor [Ofoq 2022]. To'g'ri, talqinlar turfa bo'lishi mumkin, lekin tadqiqotlar Navoiy haqiqatidan, Navoiyning tub mohiyatidan yiroqlab ketmasligi kerak.

- Alisher Navoiy asarlari asosidagi lug'atlarni mukammallashtirish va mavjud saviyani yuksaltirish. Alisher Navoiy asarlariga tarixda "Badoye' ul-lug'ot", "Abushqa", "Muntaxab ul-lug'ot", "Zubd ul-lug'ot" kabi lug'atlar ishlangan [Xoksor 2017]. O'tgan asrda avval Alisher Navoiy asarlarining 15 jildligiga ilova tarzida P. Shamsiyev hamda S. Ibrohimovlar tomonidan bir jildli [Навоий асарлари луғати 1973], so'ng E. Fozilov tahriri ostida 4 jildli [Alisher Navoiy asarlari izohli lug'ati, 1983 (1); Alisher Navoiy asarlari izohli lug'ati, 1983 (2); Alisher Navoiy asarlari izohli lug'ati, 1984; Alisher Navoiy asarlari izohli lug'ati, 1985] lug'atlar ishlandi.

Mustaqillik yillarida B. Yusupov bu tajribani yangilashga harakat qildi [Navoiy tili lug'ati, 2008]. Shuningdek, ikki jildli Alisher Navoiy qomusiy lug'ati yaratildi [Alisher Navoiy: qomusiy lug'at 2016 (1); Alisher Navoiy: qomusiy lug'at 2016 (2)]. Mazkur ishlarning qiymati juda yuksak, bu tadqiqotlar olimlarning uzoq yillik mashaqqatlari mevasidir, biz ko'tarayotgan masala bu ishlarning qiymatiga daxl qilish emas, balki ularni sifat jihatdan mukammallashtirish masalasidir.

– Alisher Navoiy asarlari tadqiqotlarini birlamchi manbalar asosida olib borish ko'nikmasini shakllantirish. Bu borada aytish mumkinki, navoiyshunoslikdagi tadqiqotlarning juda katta qismi ilmiy-ommabop nashrlar asosida amalga oshirilgan, tadqiqotchilarda asl yoki birlamchi matn, hech bo'lmasa, ilmiy-tanqidiy matnlarga tayanib ish olib borish tajribasi juda kamyob. Shu bilan birgalikda keyingi yillarda Alisher Navoiy devonlari tarkibini kompleks tarzda o'rganish va qiyosiy metod asosida xulosalarni umumlashtirish tajribalarini ko'rishimiz mumkin [Madaliyeva 2021].

Bu masalalarni ko'tarishdan maqsad shuki, Alisher Navoiy asarlarini tadqiq qilishning ilmiy-milliy asoslarini ishlab chiqishga ehtiyoj bor.

Navoiyshunoslikning bosh maqsadi Alisher Navoiy haqiqatini, ya'ni buyuk shoir nazarda tutgan g'oyalarni uning matnlari zamiridagi badiiyatni nazardan qochirmagan holda ochib berishdan iborat. Shoir asarlarining turli talqinlari uning asl mohiyatiga zid kelmasligi lozim. Bu maqsadga erishish uchun esa Alisher Navoiy turgan ma'naviy zamin, albatta, hisobga olinishi shart. Masalaga buyuk mutafakkir suv ichib ulg'aygan kontekstni unutmagan holda yondashmoq lozim. Bu esa ko'rinib turibdiki, milliy masaladir. Endi muammo zamiridagi qonuniyatni topish, takroriylikni asoslash esa ilmga oid sanaladi.

Shu ma'noda biz navoiyshunoslik tadqiqotlarining ilmiy-milliy asoslari, boshqacha aytsak, navoiyshunoslikning, xoh matnshunoslikda, xoh boshqa yo'nalishda bo'lsin, tadqiqot metodlari va metodologiyasi haqida izlanish olib borishimiz kerak. Bunda ikki jihatga diqqat qaratish talab etiladi:

1) jahon ilm-fan tadqiqotlaridagi metod va metodologiya tajribalarini o'rganish va ularni o'z milliy zaminimizga ijodiy tatbiq qilish;

2) Alisher Navoiy ijodini o'rganishda yoki uni talqin qilishda shoir avtointerpretatsiyasi, qo'lyozmalardagi kotib va xattotlar

yondashuvi, ishlangan lug'atlar tamoyillari hamda Musulmon Sharqidagi adabiyotshunoslik metodologiyalari tajribalarini tadqiq qilib, ulardagi qoida va mezonlarni tizimlashtirish.

Maqolamizda masalaning matnshunoslik aspektidagi jihatlari to'xtalamiz. Xususan, so'zimiz avvalida matn tanqidi bilan bog'liq nazariy qarashlarni keltirdik. Ilmiy-tanqidiy matn tuzish tajribalari va shakllangan prinsiplarning umumlashgan qolipini taqdim qildik. Endi esa matnshunoslik tadqiqotlaridagi ikkinchi matn turi – yig'ma-qiyosiy matn haqida so'z yuritamiz.

“Mahbub ul-qulub” yig'ma-qiyosiy matni

Navoiyshunoslikda Alisher Navoiy matnlari asosida tuzilgan yig'ma-qiyosiy matnga deyarli duch kelmadik. H. Sulaymonov va Sh.Sirojiddinovlar “Mahbub ul-qulub”ning A. Kononov tuzgan yig'ma-qiyosiy matni haqida ma'lumot berishgan, xususan, H.Sulaymonovga ko'ra, 1948-yil A. Kononov asarning yig'ma-qiyosiy matn emas, ilmiy-tanqidiy matnini tuzgan; u o'z tadqiqotiga 7 ta qo'lyozmani jalb qilgan: SSSR Fanlar akademiyasi Qo'lyozmalar fondidagi 2095, Saltikov-Shchedrin kutubxonasidagi 559-raqamli nusxalarni tayanch qilib olgan; XVII – XIX asrlarga oid yana 5 ta nusxaga ham murojaat qilgan; H. Sulaymonov A. Kononov ilmiy apparatda yana 3 ta boshqa qo'lyozma va 3 ta nashr nusxasidagi farqlarni ham aks ettirganini ta'kidlaydi va bular nazorat nusxalar edi deb yozadi. Shuningdek, u A. Kononovning ishini o'zbek matnshunoslariga nisbatan sezilarli darajada yuqori baholasa-da, tipografik nuqsonlar borligini qayd etgan [Suleymanov 1956-1961, 30-31]. Bu ma'lumotlarni umumlashtirsak, A. Kononov jami 10 ta qo'lyozma, 3 ta nashr nusxalardan ilmiy-tanqidiy matn yaratgani ma'lum bo'ladi. Sh. Sirojiddinov esa A. N. Kononov Leningrad hamda Toshkent qo'lyozmalar fondidagi 8 ta qo'lyozma nusxa asosida “Mahbub ul-qulub”ning yig'ma-qiyosiy matnini tiklagani haqida xabar bergan [Сирожиддинов 2019, 32].

Biz “Mahbub ul-qulub”ning A. N. Kononov tayyorlagan matni bilan tanishganimizda, olim uni H. Sulaymonov ta'kidlaganidek, ilmiy-tanqidiy matn emas, balki Sh. Sirojiddinov xabar berganidek, yig'ma-qiyosiy matn deya atagani ma'lum bo'ldi.

A. N. Kononov shunday yozadi:

“Mahbub ul-qulub”ning yig'ma-qiyosiy matnini tayyorlash jarayonida odatiy qiyinchiliklar bilan bir qatorda yana bir holat ishni biroz murakkablashtirdi: asarning yozilgan yili aks etgan nusxasi mavjud emasligi barobarida asar tugallangan sanaga yaqin vaqtda

ko'chirilgan qo'lyozmaga ham ega emas edik. Bizdagi va G'arbiy Ovrupo qo'lyozma fondlarida saqlanayotgan qo'lyozmalar katalogiga qaraganda, "Mahbub ul-qulub"ning eng qadimgi nusxasi Parijdagi Milliy kutubxonada mavjud va u 973-hijriy yilda ko'chirilgan (milodiy 1565 – 1566). Asarning eng qadimgi va bizni qiziq-tirgan nusxasi esa Saltikov-Shchedrin nomidagi Leningrad Davlat kutubxonasida saqlanmoqda (quyida bu haqda aytamiz). Ammo keyinroq bayon qilinadigan ayrim sabablarga ko'ra, yig'ma-qiyosiy matn uchun SSSR Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutining Qo'lyozmalar bo'limida 2095-raqam bilan saqlanayotgan nusxa asos qilib olindi.

Matnni tuzishga asos bo'lgan qo'lyozmalar haqida so'z boshlashdan avval ularning shartli nomlanishiga izoh berib etamiz:

B, B1, B2, B3, B4 – SSSR Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalari.

П – Saltikov-Shchedrin nomidagi Davlat jamoat kutubxonasidagi qo'lyozma.

T, T1, – O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi Qo'lyozmalar fondidagi qo'lyozmalar" [Навои 1948, 7]*.

A. N. Kononov havolada S. L. Volinning Navoiy asarlarining Leningrad kolleksiyalarida saqlanayotgan nusxalari haqida xabar beruvchi, 1946-yil Leningradga chop etilgan "Alisher Navoi" nomli kitobini hamda A. A. Semenovning "Alisher Navoiyning chop etilgan asarlari va haqidagi adabiyotlarning bibliografik ko'rsatkichlari" (1940) va "Alisher Navoiyning O'zSSR Davlat jamoat kutubxonasida saqlanayotgan qo'lyozma asarlari tavsifi" (1940) to'plamlarini zikr qilib, 1944-yil barcha manbalar O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi huzuridagi Qo'lyozmalar fondiga topshirilganini qayd etarkan, o'zi foydalangan nusxalarning tavsifi mana shu nashrlarda keltirilganini bildiradi, shu sababli nusxalar haqida batafsil tavsif berishga ehtiyoj yo'qligini ta'kidlaydi.

Ammo yig'ma-qiyosiy matnda istifoda etilgan qo'lyozmalarga oid eng muhim ma'lumotlarni keltirib o'tadi:

"B – SSSR Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutida V 2095 raqami bilan saqlanayotgan qo'lyozma. To'liq nusxa, qora va qizil bo'yoqlar bilan O'rta Osiyo nasta'liq xatida ko'chirilgan. Bo'rtma naqshli teridan yasalgan muqovasi bor. Qo'lyozmaning 1a-sahifasiga ko'ra 1915-yil, 2 avgust kuni Buxoroda sotib olingan. Qo'lyozma ko'chirilgan sana va kotib ko'rsatilmagan, ammo qog'oz sifatiga qarab XVI asr boshlarida ko'chirilgan deb hisoblash mumkin. Agar bu taxmin haqiqat deb olinsa, bu bizga ma'lum nusxalarning

eng qadimiysi bo'ladi. Qo'l ostimizda bo'lgan boshqa qo'lyozmalar bilan qiyoslasak, menimcha, to'liqligi, Navoiy davriga oid bo'lgan chizmachilik va tilning muhim xususiyatlarini o'zida aks ettirganiga qaraganda bu asl nusxaga eng yaqin qo'lyozmadir...

II – Saltikov Shchedrin nomidagi Davlat jamoat kutubxona-sidagi nusxa. Hijriy 1004-yil, milodiy 1595/1956-yillarda Ali Fayziy tomonidan ko'chirilib, Farhod xonga taqdim qilingan. Matn B nusxaga juda yaqin. II nusxaning tilida Ozarbayjon tili xususiyatlari ko'zga tashlanadi.

Mazkur B hamda II nusxalar quyidagi qo'lyozmalar bilan to'ldirilib, tuzatilgan holda yig'ma-qiyosiy matn tuzishimda asos bo'lib xizmat qildi:

1) B1 – B. 283-raqam bilan saqlanadi, 1212-hijriy, 1797/1798-yillarda nasta'liq xatida ko'chirilgan, juda yaxshi holatda.

2) B2 – B. 2378-raqam bilan saqlanadi, 1227-hijriy, 1812/1813-milodiy yilda nasta'liqda ko'chirilgan, holati juda yaxshi.

3) B3 – C. 139-raqam bilan saqlanadi, 1253-hijriy, 1837/1838-yilda nasta'liq xatida ko'chirilgan, juda yaxshi holatda.

4) B4 – B. 266-raqam bilan saqlanadi, nasta'liq xatida ko'chirilgan, juda yaxshi holatda, kolofonda ko'chirilgan yil yozilgan qismiga shikast yetgan, S. L. Volin bu nusxa hijriy 1220, milodiy 1805/1806-yilda ko'chirilgan deb biladi.

5) T – 3324-raqam bilan O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi Qo'lyozmalarni o'rganish institutida saqlanayotgan nusxa, nasta'liq yozuvida, holati yaxshi, hijriy 1260 yilda, milodiy 1844 / 1845-yilda ko'chirilgan.

6) T1 – 697-raqam bilan O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi Qo'lyozmalarni o'rganish institutida saqlanayotgan nusxa, nasta'liq yozuvida, 1265-hijriy, 1848 / 1849-yilda ko'chirilgan" [Навои 1948, 8-9].

Shunday qilib, ma'lum bo'ldiki, A. N. Kononov ikkita eng qadimiy nusxani asos qilib olgan, oltita qo'lyozmani esa yordamchilar deb belgilagan. Bundan tashqari, H. Sulaymonov ta'kidlaganidek, ro'yxatga kiritilgan nusxalarga qo'shimcha ravishda tafovutlarni tekshirish uchun yana uchta qo'lyozma va uchta toshbosma nusxalar ham tadqiqotga tortilgan.

SSSR Sharqshunoslik instituti Qo'lyozmalar fondidagi:

1) B. 281;

2) A. 106.

B. I. Lenin Davlat universitetidagi:

3) 3733.

O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi Qo'lyozmalarni o'rganish institutidagi:

4) 878-raqamli qo'lyozmalarga A. N. Kononov nazorat nusxalari nazorat nusxalar o'laroq murojaat qilgan.

Shuningdek, ushbu bosma nashrlar ham diqqatga olingan:

1) Buxoro toshbosmasi, nashr yili ko'rsatilmagan, A. N. Kononov A. A. Semenovga havola bergan;

2) Istanbul nashri, 1289-hijriy, 1872 - 1873-yillarda chop etilgan;

3) H. Zarif tahriri ostida 1939-yil chiqqan nashr.

Mazkur ro'yxat A. N. Kononovning "Mahbub ul-qulub"ning yig'ma-qiyosiy matnini tuzish uchun foydalangan manbalaridir. Bu nusxalarni shunday tasniflashimiz mumkin:

1. Asos nusxalar (B hamd, П).

2. Yordamchi nusxalar (B1, B2, B3, B4 T, T1).

3. Nazorat nusxalar (uchta qo'lyozma va uchta bosma nusxalar).

Demak, A. N. Kononov jami 11 ta qo'lyozma, 3 ta bosma nusxalar yordamida o'zi ishini amalga oshirgan.

Tadqiqotning formal jihatiga oid bir nuqta bu qo'lyozmalarni shartli belgilab olish masalasidir. P. Shamsiyev "Xamsa" dostonlari tanqidiy matnlari ustida ishlarkan, dastavval qo'lyozmalarni kotiblar ismlarining bosh harflari bilan shartli belgilab olgan bo'lsa, keyingi bosqichlarda ularni alifbo harflari bilan tartiblashni ma'qul ko'rgan. Bu masalaga G. Shodmonov ham e'tibor qaratgan [Shodmonov 2021, 60]. A. N. Kononov esa qo'lyozmalar saqlanayotgan hudud va joyni nazarda tutib o'zi istifoda qilgan nusxalarni belgilagan bo'lsa kerak, chunki rus tilida Sharqshunoslik instituti "Институт востоковедения" bo'lsa, "B" "востоковедение" so'ziga, "П" ruscha "jamoat kutubxonasi" (Публичная библиотека) birikmasidagi "публика" kalimasiga, "T" Toshkentga dalolat qilmoqda.

Ta'kidlaganimizdek, o'zbek navoiyshunosligida izlanishlarimiz davomida yig'ma-qiyosiy matn deya taqdim qilingan ishni topa olmadik. Shuningdek, "Mahbub ul-qulub" bilan bog'liq dissertatsion tadqiqotlarda A. N. Kononov yig'ma-qiyosiy matnidan foydalanilganmi, foydalanilgan bo'lsa, qay darajada istifoda qilingani haqida hozircha biror ma'lumot aniqlab ulgurmadik. Chunki biz mumtoz matn, aynan Alisher Navoiy matnlari bilan ishlashning umumiy jihatlariga diqqat qaratmoqdamiz.

Kuzatishlarimizdan Alisher Navoiy matnlari bilan ishlash

va, umuman, matnshunoslik deganda asosan bir tasavvur qat'iy shakllanib, ilmiy jihatdan qabul qilingani oydinlashmoqda: shoir asarlarining qo'lyozma nusxalarini topish, ularni tavsiflash, saqlanish sifati, hududi, ko'chirilgan vaqti, qaysi xattotlik maktabiga tegishli ekaniga qarab tasniflash; nusxalarni qiyoslash, farqlarni aniqlash, tafovutlarni guruhlash hamda yig'ma-qiyosiy yoki tanqidiy matn tuzish.

Mazkur ish tartibi esa o'zbek navoiyshunos matnshunoslariga sobiq SSSR mutaxassislari tomonidan o'rgatilgan edi. Buni so'zimiz avvalida ham aytib o'tgan edik, qolaversa, atoqli matnshunos P. Shamsiyev ham Y. E. Bertelsning shogirdi sifatida o'z nomzodlik ishini yoqlagan [Shodmonov 2021, 54].

Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik yo'nalishida yoqlangan dissertatsiyalarning deyarli aksari ishlarni shu tarzda olib boradi. Albatta, mazkur tartib, tamoyillar o'z mevasini berganini inkor qilish mumkin emas va inkor qilish mantiq va aqlga ham ziddir. Shunchaki, matnshunoslikni bu tamoyillar bilan cheklash uning fan sifatidagi imkoniyatlarini formal darajaga tushirib qo'yadi.

Musulmon Sharqida matnshunoslik bor edimi?

H.Sulaymonov bundan avval Sharqda, xususan, bizning o'lkamizda matnshunoslik faoliyati mavjud bo'lmagan deb yozgan, olimning so'ziga ko'ra, bu yo'nalish XIX asr o'rtalarida Rossiya va Ovrupoda Sharq qo'lyozma manbalarini o'rganish asnosida paydo bo'lgan, holbuki, Sharqda yozma yodgorliklarni tadqiq qilishning o'z an'analari bor edi. Xususan, bu vazifani kotiblar amalga oshirgan, ular biror asarni ko'chirish uchun tanlashar ekan, avval muallif qo'lyozmasiga suyanishga harakat qilganlar va ayrim amaliyotlarni bajarganlar, ya'ni 1) qo'lyozmaning yo'qolgan qismlarini tiklashgan: turli nusxalar yordamida g'oyib bo'lgan sahifalar keyingi asr kotiblari tomonidan yozib, eski nusxaga qo'shib qo'yilgan; 2) ko'chirish jarayonida asos olingan nusxada tushib qolgan bayt va so'zlar boshqa nusxa yordamida to'ldirib ketilgan; 3) matnni yozish jarayonida yanglishish ro'y bersa, matn buzilsa, kotiblar, albatta, buni nusxa sahifasida satr tenasiga qabul qilingan harfni yozish yoki hoshiyaga bitish orqali belgilaganlar [Сулейманов 1956 -1961, 10-13].

G'arbda paydo bo'lgan va Sharqda o'z an'analari bilan yashab kelgan ikki "matnshunoslik"ni solishtirsak, shaklan tafovutlari kam ekanini ko'ramiz: ikki matnshunoslik maktabi ham matnni to'g'rilash uchun nusxalarni solishtirgan, nuqson va kamchiliklarni

boshqalari yordamida aniqlab, bartaraf qilgan. Asosiy tafovut shuki, Sharq “matnshunoslari” (bu soʻzni shartli qoʻllayapmiz – A. M.) oʻzlari oʻrganayotgan matnga bevosita aloqador edilar, boshqacharoq aytsak, har bir xattot oʻzi koʻchirayotgan matn paydo boʻlgan va xizmat qilib kelayotgan ijtimoiy-siyosiy, maʼnaviy-madaniy muhit kontekstiga tegishli edi. Shuning uchun uning matnga kiritadigan oʻzgartirishlari yoki matndagi maʼno buzilishlarini aniqlashi oson hamda tuzatilishi nisbatan katta yaqinlik bilan toʻgʻri boʻlib chiqardi, tabiiy. U oʻzi taʼlim olgan madrasa, ustozlar, shariat va tariqat tarbiyasi bois matnlarni teranroq tushungan va uning “matnshunosligi” Gʻarb oʻlchovlari bilan shakllangan “zamonaviy” matnshunoslikdan koʻra ishonchli, mustahkam boʻlgani aniq. Ammo kotib yoki xattotlar oʻz ish uslublarini muayyan qoida sifatida, matnlarini anglash malakasi va uslublarini risola sifatida maxsus toʻxtalib yozib ketmaganlar. Zotan, bunga ehtiyoj sezilmagan.

Biz bu fikrlarni aytish bilan maqsadimizni ochiq va ravshan anglatishga harakat qilmoqdamiz.

Rossiya va Gʻarb matnshunoslarining matn tadqiqidan murodi Sharq xalqlarining tarixi, tafakkuri, eʼtiqodi, ziddiyati, salohiyati, zehniyatiga oid maʼlumotlarni qoʻlga kiritish boʻlgan desak, buni isbotlash uchun maxsus havolalar berish shart emasdek. Chunki Rossiya va Gʻarb dunyosi XIX asrdan boshlab Sharq oʻlkalariga keng koʻlamli istilo harakatini boshladilar. Ular oʻzlari qoʻlga kiritayotgan yer va xalqlarning dunyosi bilan muomala qilish, siyosat olib borish uchun shoir va mutafakkirlar, olim va oriflar tomonidan yozilgan yuksak intellekt hosili boʻlgan matnlarining maʼnosini anglashlari shart edi, tabiiy.

Alisher Navoiy matnlarining eng qadimiy, moʻtabar nusxalari Gʻarb va Rossiyada saqlanayotgani ham bu holatning yorqin dalilidir. Masalan, “Hayrat ul-abror”ning 1485-yilda koʻchirilgan moʻtabar nusxasi – Eliott 287, “Sabʼai sayyor”ning 1553-yil koʻchirilgan qoʻlyozmasi – Elliot 318, “Saddi Iskandariy”ning aynan shu yili koʻchirilgan bir nusxasi – Elliot 340, Shayx Ahmad Xudoydod Taroziyning “Funun ul-balogʻa” kitobi – Elliot 127 raqamlari ostida Londondagi Bodlean kutubxonasida turibdi. Yoki Alisher Navoiyning 1527-yil koʻchirilgan ikki jildli muhtasham kulliyoti ham Parijdagi Fransuz Milliy kutubxonasida Suppl.Turc 316-317, H. Sulaymonov terma devon deb atagan 1565-yilda koʻchirilgan yana bir Navoiy devoni Suppl.Turc 762 raqamlari bilan saqlanmoqda. Bu sanoqsiz misollardan bir nechtasi, xolos. Bu nusxalarning deyarli hech biri toʻliq ravishda matnshunoslik tadqiqotlariga jalb qilingan

emas, ayrimlariga u yoki bu darajada murojaat qilingan.

Demak, Rossiya yoki G'arb matnshunoslari bizning otabobolarimiz, xossatan, Alisher Navoiy yozib qoldirgan matnlarga bizdan uzoq zehniyat va o'zlariga mos maqsadlar bilan yondashganlarini anglash u qadar qiyinchilik tug'dirmaydi. U matnshunoslarning matnga munosabati undan axborot olish doirasida cheklanadi. Matn ifodasi, undagi g'oya, qarashlarning hayotga mos kelishi, umumbashariy g'oyalar bilan uyg'un ekanligi quyi o'rindagi masalalar bo'lib, deyarli nazarda ham tutilmaydi.

Ammo millatga, xalqqa, kelajakka xizmat qiladigan matn ikki aspektdan birdek o'rganilishi talab etiladi:

1) joriy matnshunoslik prinsiplariga (biz bu haqda gapirib kelyapmiz – A. M.) tayangan holda o'rganish;

2) matnning tub mohiyati, undagi fikr va ifoda, g'oya va qarash, tuyg'u va munosabatni jonli hayot bilan yonma-yon ko'rish, uni xalq, xalqning eng saviyali vakillari tafakkuri mahsuli sifatida o'rganish.

Albatta, bizda ikki yo'nalishda ham ishlar bor-ku deyilishi mumkin, lekin adolat bilan yondashilsa, Alisher Navoiy matnlariga ulardagi g'oyalar tizimini aniqlash maqsadida matndagi turli kontekstlarni o'zaro uzilmas iplar bilan chambarchas bog'liq butunlik sifatida yondashish deyarli ko'zga tashlanmaydi.

Sh. Sirojiddinov matnshunoslikni ikki qismga bo'lib tasniflaydi: nazariy va amaliy matnshunoslik [Сирожи́ддинов 2019, 11]. Bizda amaliy matnshunoslikda tajriba va tushunchalar bor, lekin nazariy matnshunoslik masalasida ma'naviy bo'shliq seziladi. Biz ko'zda tutayotgan maqsadlarni nazariy matnshunoslik kontekstida muayyan qonuniyatlar, nazariy qoidalar bilan asoslash mumkin. Buning uchun, avvalo, matn nazariyasi masalasiga oydinlik kiritish zarur. Matn nazariyasi katta monografik planda o'rganiladigan masalalardan bo'lib, maqolamizda bu muammoga to'xtalish rejasi yo'q. Lekin bir nuqtani alohida ta'kidlash zarurati bor: tanqidiy matn tuzish matn nazariyasi bilan uzviy bog'liq bo'lishi kerak, yig'ma-qiyosiy matn esa tanqidiy matn tuzishning asosiy shartlaridan biriga aylanmog'i lozim.

Tadqiqotimiz obyekti bo'lgan "G'aroyib us-sig'ar" nusxalari bilan ishlash misolida yig'ma-qiyosiy matn tuzish haqidagi qarashlarni, ishlash prinsiplarimizni hamda ilmiy tadqiqot uchun ayni vaqtda ko'zga ko'rinib turgan ayrim to'siqlarni ham bayon etmoqchimiz. Ammo bu masalaga o'tishdan avval H. Sulaymonov tuzgan "G'aroyib us-sig'ar" tanqidiy matniga to'xtalib o'tish joiz.

Hamid Sulaymonovning “G‘aroyib us-sig‘ar” matni bilan bog‘liq tadqiqoti

“G‘aroyib us-sig‘ar”ning tanqidiy matni 2012-yil “Mumtoz so‘z” nashriyoti tomonidan oz adadda faksimil nashr qilingan.

Nashr annotatsiyasida ma‘lumot berilishicha, H. Sulaymonov “G‘aroyib us-sig‘ar”ning bir qancha nusxalari bilan tanishib chiqqan hamda ular ichidan Dushanbe, Parij, Sankt-Peterburg, Istanbul nusxalaridan quyidagi shartli belgilar bilan nomlab foydalangan:

1. Д – Dushanba nusxasi. Tojikiston RFA Sharqshunoslik sho‘basida 1990-raqam bilan saqlanayotgan, 1499 – 1500-yillarda ko‘chirilgan “Xazoyin ul-maoniy” kulliyoti.

2. П – Parij nusxasi. Fransiya Milliy kutubxonasigi 108-raqamli, hijriy 930 – 931, milodiy 1523 – 1524-yillarda ko‘chirilgan “Xazoyin ul-maoniy” kulliyoti.

3. Л – Sankt-Peterburg nusxasi. Saltikov-Shchedrin nomli Davlat kutubxonasida saqlanayotgan 55-raqamli qo‘lyozma, hijriy 904, milodiy 1598 / 1599-yilda ko‘chirilgan “Xazoyin ul-maoniy” kulliyoti.

4. И – Istanbul nusxasi. Sulaymoniya kutubxonasi Fotih fondidagi 4056-raqamli qo‘lyozma, XVI asrning boshlarida ko‘chirilgan “Xazoyin ul-maoniy” kulliyoti.

Tanqidiy matn haqida S. Hasanov “Nashr xususida” nomli so‘zboshida, asosan, H. Sulaymonov tarjimaiy holiga oid nuqtalarni yoritgan, “G‘aroyib us-sig‘ar” tanqidiy matni Alisher Navoiyning 525 yilligi arafasida tuzilganini, buning uchun 14 ta mo‘tabar nusxadan foydalanilganini ma‘lum qilgan [Навоий 2012, 6].

H. Sulaymonov o‘z doktorlik dissertatsiyasida “Xazoyin ul-maoniy” ilmiy-tanqidiy matni haqida ko‘p to‘xtalib, ilmiy-tanqidiy matn tuzish prinsiplarini ishlab chiqqan bo‘lsa-da, kulliyotning eski turk yozuvidagi tanqidiy matnini biror joyda uchratmadik. Ammo ixtiyorimizda “G‘aroyib-us-sig‘ar”ning tanqidiy matni bor. “G‘aroyib us-sig‘ar”ning bu tanqidiy matnini tuzish tamoyillari haqida olimning aniq bir chiqishini ko‘rmadik, lekin “Xazoyin ul-maoniy” tanqidiy matni uchun mo‘ljallangan ushbu prinsiplar asos qilingan bo‘lishi kerak degan fikrdamiz:

1. Qadimgi nusxalardan maksimal foydalanish prinsipi.
2. To‘rtta tahrirning barcha namunalarini tadqiqotga jalb qilish prinsipi.
3. Qo‘lyozmalarning to‘kisligini tekshirish prinsipi.
4. Qo‘lyozmalarning ko‘chirilish sanasi aniqligi prinsipi.
5. Tadqiqotga barcha asrlarda ko‘chirilgan nusxalarni jalb etish

prinsipi.

Olim tuzatilishi kerak deb hisoblagan deformatsiyalar quyidagilar edi:

1. Tahririy deformatsiyalar.
2. Ma'noga oid deformatsiyalar.
3. Imloviy deformatsiyalar.

Muxtasar keltirilgan bu prinsiplarga suyanib, "G'aroyib us-sig'ar" tanqidiy matnini tekshirsak, quyidagi manzara yuzaga kelyapti: H. Sulaymonov "G'aroyib us-sig'ar" tanqidiy matnida o'zi dissertatsiyada *tayanch nusxa deb birinchi kategoriyaga* kiritgan Saltikov-Shchedrin Davlat kutubxonasidagi 55-raqamli nusxadan, *ikkinchi kategoriya deb belgilagan faol nusxalardan* Dushanba (№1990) nusxasini, *uchinchi kategoriya deb atagan nofaol nusxalardan* Parij (№108) nusxasini istifoda qilgan, shuningdek, biror kategoriya kiritmagani, faqat dissertatsiyasi so'ngida ilovada keltirgan Sulaymoniya kutubxonasi Fotih fondidagi 4056-raqamli kulliyot tarkibidagi "G'aroyib us-sig'ar"ni ham tadqiqqa tortgan. Shuning barobarida biz olimning tanqidiy matn tuzishda qadimgi nusxalardan maksimal foydalanish, qo'lyozmaning to'kisligi, ko'chirilish sanasi aniqligi, barcha asrlarda ko'chirilgan nusxalarni jalb etish kabi mezonlari to'liq ishlamaganiga ham guvoh bo'lamiz. Xususan, "G'aroyib us-sig'ar" tanqidiy matnida barcha asrlarda ko'chirilgan eng mo'tabar nusxalar birdek amaliyotga tortilmagan, faqat Alisher Navoiy hayotlik chog'ida va vafotidan so'ng XVI asrda kitobat qilingan nusxalarga suyanilganini ko'ramiz.

Mana shu faktorlarning o'ziyoq biz tanqidiy matn deb qabul qilayotgan ishni H. Sulaymonovning o'zi tanqidiy matn deb hisoblaganmi degan savolni o'rta qo'yadi. Bundan tashqari, H. Sulaymonov tanqidiy matn tuzish uchun bir asarning shu kungacha o'tgan har bir asrda ko'chirilgan nusxalaridan, hech bo'lmaganda, bittadan olib ishga jalb qilish kerak deya P. Shamsiyevning "Sab'ai sayyor"ga tuzgan tanqidiy matnini jiddiy e'tirozlar bilan tahlil qilganini bilamiz [Сулейманов 1956-1961, 23-30]. Bu jihat ham olim o'z istagandek tanqidiy matn tuza olmaganmikin yoki o'zi qo'ygan qat'iy talablarga amal qilgan holda ish olib borishga muayassar bo'lmaganmikin degan mulohazaga yetaklaydi.

"G'aroyib us-sig'ar"ning yig'ma-qiyosiy matnini tuzishga kirishishdan avval H. Sulaymonov tanqidiy matniga xos jihatlarni chuqurroq o'rganish maqsadida u o'zaro qiyoslagan to'rtta nusxani o'rganib chiqishga qaror qildik. Lekin biz Sankt-Peterburgda

Saltikov-Shchedrin nomidagi Davlat jamoat kutubxonasi¹ fondidagi 55-raqamli va Parijdagi Fransuz Milliy kutubxonasidagi 108-raqamli qo'lyozmadan foydalanish imkoniyatini topa olmadik. Ammo Tojikiston R FA Sharqshunoslik institutida 1990-raqamli² va Istanbulda To'p'qopi muzeyi Sulaymoniya kutubxonasi Fotih fondidagi 4056-raqam³ bilan ro'yxatga olingan kulliyotning elektron shaklini qo'lga kiritdik. Imkoniyatimizga suyanib, "G'aroyib us-sig'ar"ning H. Sulaymonov tuzgan tanqidiy matni va I hamda D nusxalar mundarijasini bir qur qiyoslab chiqdik. Biz maqolani yozayotgan paytda aynan shu nusxalardagi matnlar ichiga sinchiklab kirmadik, umumiy solishtirish bilan cheklandik, ko'zimiz tushgan ayrim o'rinlarni qayd etdik. Xususan:

1. Tanqidiy matnga ko'ra, 9-g'azal, 4-havolada ko'rsatilgan so'z "И", "Д" "П" nusxalarda توس deb yozilgan. Ammo "И" nusxada توز deyilgan, "Д" nusxada esa bu g'azalni ko'rmadik, qizig'i, "Д" nusxaga oid 6 ta farq ko'rsatilgan; "П" nusxani esa tekshira olmadik. Aynan shu matnda 5-havoladagi so'z "И" nusxada ایماس deb tanqidiy matndan farqli yozilgan, lekin bu ilmiy apparatda aks etmagan.

2. Tanqidiy matnga ko'ra, 11-g'azal, 4-havolada ko'rsatilgan so'z "И" nusxada بيقام deb yozilgan, ammo haqiqatda esa ياقا deb bitilgan.

3. Tanqidiy matnga ko'ra, 12-g'azal, 1-havolada ko'rsatilgan so'z "И" nusxada بوزورغ deb yozilgan bo'lishi kerak edi, ammo nusxada unday emas, balki ma'noga mos ravishda بوزوغ deb yozilgan.

4. Tanqidiy matnga ko'ra, 13-g'azal, 4-havolada ko'rsatilgan birikmada "И" nusxada رك so'zi tushib qolgan, ammo qo'lyozmada bu so'z joyida turibdi.

5. Tanqidiy matnga ko'ra, 15-g'azal, 3-havolada ko'rsatilgan so'z "И" nusxada يايماغای tarzida kelgan, ammo nusxada يايماغای deb yozilgan.

Tekshirish shu nuqtaga kelganda ko'nglimizda bir ishtiboh

¹ Bu kutubxona bugun Rossiy Milliy kutubxonasi maqomini olgan. 1766-yildan boshlab g'oyasi o'ylay boshlangan bu kutubxona 1814 yil a'zo 329 kitobxon bilan ish boshlagan. Xalq orasida "Publichka" deb ataladi. So'nggi ma'lumotlarga qaraganda bu kutubxonada Alisher Navoiy asarlarining 29 ta nusxasi saqlanmoqda. Manba:

https://ru.wikipedia.org/wiki/Российская_национальная_библиотека
Foydaniilgan sana: 18. 11. 2023.

² Tojikiston RFA Sharqshunoslik institutidagi 1990-raqamli mazkur kulliyotning elektron shaklini tadqiqot uchun bergan ustozim, filologiya fanlari doktori, professor Sh. S. Sirojiddinova tashakkur aytaman.

³ Istanbulda To'p'qopi muzeyi Sulaymoniya kutubxonasi Fotih fondidagi 4056-raqam bilan saqlanayotgan kulliyotning "G'aroyib us-sig'ar" qismini elektron shaklda olib menga yo'llagan Istanbul Davlat universiteti talabasi Nurulloh Isojon o'g'liga samimiy minnatdorlik bildirdi.

paydo bo'ldi. Men doktorlik tadqiqoti olib borayotgan Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetida 2023-yil 15-noyabr kuni "Adabiy manbashunoslik va matnshunoslikning dolzarb muammolari" mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferans o'tkazilgan edi. Anjumanda matnshunos O.Jo'raboyev o'z ma'ruzasi davomida "G'aroyib us-sig'ar"ning H.Sulaymonov tuzgan tanqidiy matni haqida to'xtalib, olim Revan 808 raqamli kulliyot tarkibidagi "G'aroyib us-sig'ar"dan ham foydalangan dedi. Men bunga e'tiroz bildirib, ilmiy apparatda boshqa – Sulaymoniya kutubxonasi Fotih fondidagi 4056-raqamli qo'lyozma aks ettirilganini bildirdim.

H.Sulaymonov tuzgan tanqidiy matnni birgina nusxa bilan qiyoslaganimda 15 ta g'azalda 5 ta xatolik bo'lishi shaxsan men uchun jiddiy nuqson bo'lib tuyuldi va jarayonda yana tanqidiy matn nashrining annotatsiyasi va S. Hasanov yozgan so'zboshiga qaradim. Balki haqiqatan ham bu Fotih 4056 emas, balki Revan 808 bo'lsa-chi degan fikr keldi. Ammo bu ikki o'rinda ham mazkur kulliyot tanqidiy matn apparatiga jalb qilingani haqida aytilmagan edi. So'ng Revan 808ning faksimil nashrini qo'lga olib, tanqidiy matnda kelgan 15-g'azalning 3-havolasida kelgan so'zni tekshirdim. Revan 808da bu so'z havolada ko'rsatilganidek ياغماغى tarzida yozilgan ekan. Shunda: "Balki H. Sulaymonov haqiqatan Revan 808dagi matnni istifoda qilgandir, bu esa qandaydir sabablar bilan nashr annotatsiyasi va so'zboshida aks etmay qolgandir", – degan o'y bilan keyingi havolalarga Revan 808ni ham jalb qilgan holda tanishuvni davom ettirdim.

6. H. Sulaymonov tanqidiy matnidagi 19-g'azal quyidagi matla' bilan boshlanadi:

کیم که کورسه مشک ناب اول سنبل سیراب ارا

بیر قرا توفراغ دیکای کیم توشتی مشک ناب ارا

Ilk misradagi مکیک jumla boshi I nuxxada مکیک shaklida kelgan, bu farq esa tanqidiy matnda ko'rsatilmagan.

7. Tanqidiy matnga ko'ra, 22-g'azal, 1-havolada ko'rsatilgan so'z "И" nuxxada تارادا deb ko'rsatilgan. Fotih 4056da esa unday emas, lekin Revan 808da shu tanqidiy matnda ko'rsatilganidek kelgan. Ayni shu g'azalda 2-havolasi ham bor, unda سراسرمدور so'zi kelgan. Belgilanishicha, bu so'z "И" nuxxada سراسردودور tarzida yozilgan. Bizda "И" nusxa Fotih 4056mi, yo Revan 808mi degan ishtiboh borligi uchun ikkisiga ham qaradik. Fotih 4056da bu so'z سراسرمدور shaklida, Revan 808da esa سراسردودور shaklida kelgani ma'lum bo'ldi. 4-havoladagi so'z ko'rsatilishicha, "И" nuxxada سيلىك

deb yozilgan ekan, biz Revan 808da bu soʻz butunicha دنیا soʻzi bilan birgalikda tushib qolganini koʻrdik; Fotih 4056da esa tanqidiy matnda aks ettirilganidek kelgan. 4-havoladagi axborot esa ikkala nusxa bilan mos.

8. Tanqidiy matnga koʻra, 23-gʻazalning 1-havolasidagi axborot Revan 808 matniga toʻgʻri keladi, ammo Fotih 4056 bilan mos emas. 3-havoladagi maʼlumot ikkala nusxa bilan bir xil.

9. Tanqidiy matnga koʻra, 28-gʻazalning 1-havolasi Fotih 4056ga toʻgʻri kelmaydi, ammo Revan 808ga toʻgʻri keladi.

10. 29-gʻazalning 4-bayti 1-misrasida tanqidiy matn apparatiga koʻra, “И” nusxada و soʻzi tushib qolgan, ammo aslida ikkala nusxada ham unday emas: soʻz joyida turibdi.

Mana shunday chalkashlik tanqidiy matn boʻylab davom etadi, bu chalkashliklarni sanash va tasniflash bizning vazifamizga kirmagani sababli ularning toʻliq adadini keltirmadik, ammo “И” nusxa deb koʻrsatilgan nusxa Fotih 4056 mi, Revan 808 mi degan savolga javob topa olmadik, chunki ayrim oʻrinlarda havolalar toʻgʻri maʼlumot beryapti, ayrim oʻrinlarda esa unday emas.

“Gʻaroyib us-sigʻar”ning H. Sulaymonov tuzgan tanqidiy matnini oʻrganish natijasida maʼlum boʻladiki, avvalo, mazkur tanqidiy matnga tanqidiy matn tuzish uchun zarur boʻlgan miqdorda qoʻlyozmalar jalb qilinmagan; ikkinchidan, tanqidiy matn ilmiy apparatida qayd etilgan “Д” nusxa “Gʻaroyib us-sigʻar” emas, “Badoyeʼ ul-bidoya” devoni boʻlib chiqdi – biz buni Alisher Navoiy mukammal asarlar toʻplami 1-jildi bilan qiyoslab aniqladik, Tojikiston RFAda saqlanayotgan 1990-raqamli qoʻlyozma “Xazoyin ul-maoniy” deb qaralardi, bu qarash shubha ostida qoldi, endi uning tarkibini yangidan tekshirish zarurati bor; uchinchidan, “Д” nusxaga oid deb koʻrsatilgan xususiyatlar aslida “Д” nusxada topilmadi; toʻrtinchidan, “И” nusxaga nisbat berilgan matniy xossalarning aksari ham “И” nusxada uchramadi; beshinchidan, “И” nusxaning boshqa nusxalar bilan tafovuti toʻliq aks ettirilmagan. Mazkur holatdan kelib chiqib, “Gʻaroyib us-sigʻar”ning tanqidiy matni deya taʼriflanayotgan tadqiqot yigʻma-qiyosiy matn talablariga ham javob bermasligi ayon boʻldi.

Ilmiy-tanqidiy matn, taʼkidlab kelayotganimizdek, nusxalarining tasnifi va ularning qiyoslanishiga emas, balki maʼno-mazmuni, matn aloqador boʻlgan turli kontekstlar bilan birgalikda bir butun tizimda oʻrganilib aniqlanishi lozim. Yigʻma-qiyosiy matn esa ilmiy-tanqidiy matn tuzishning eng muhim bosqichi hisoblanadi.

Yig'ma-qiyosiy matn zarurati va uning ilmiy ahamiyati

Yuqoridagi tadqiqot va natijalarga tayanib, biz Alisher Navoiy lirik merosining muhim qismi sanalgan "G'aroyib us-sig'ar" devoni yig'ma-qiyosiy matnini tuzishga zarurat bor deb bilamiz. Demak, "G'aroyib us-sig'ar" yig'ma-qiyosiy matni tanqidiy matn ustqurmasi bo'lib xizmat qilarkan, tadqiqotga jalb qilinayotgan nusxalar eng qadimiy mo'tabar nusxalar bo'lishi maqsadga muvofiq. Shuning uchun Alisher Navoiy hayotlik chog'ida va undan keyingi yuzyilda ko'chirilgan "G'aroyib us-sig'ar" nusxalarni aniqlab olishimiz zarurati paydo bo'ladi. Bu o'rinda chegaralab olganimiz vaqt doirasida uch masala qarshimizdan chiqadi: 1) "G'aroyib us-sig'ar"ning alohida holda ko'chirilgan nusxalarini aniqlash; 2) "G'aroyib us-sig'ar"ning "Xazoyin ul-maoniy" tarkibidagi nusxalarini aniqlash; 3) H. Sulaymonov o'z dissertatsiyasida bir qancha terma devonlar ro'yxatini ham e'lon qilgan edi¹. Biz belgilab olgan vaqt chegarasida ana shu terma devonlar va ko'plab kataloglarda "Navoiy devoni" nomi bilan kelgan nusxalarning ham tarkibini o'rganish zaruriy masalalardandir.

Vaqt hamda imkoniyatdan kelib chiqib, biz faqat ikki masalani yechib olishga qaror qildik. Ya'ni Alisher Navoiy hayotlik chog'ida va XVI asrda ko'chirilgan "G'aroyib us-sig'ar"ning alohida va "Xazoyin ul-maoniy" tarkibidagi nusxalari ro'yxatini shakllantirdik. Biz bunda H. Sulaymonov dissertatsiyasining ilova qismida keltirgan ma'lumotlarni asos qilib oldik [Сулейманов 1956-1961, 332-339]. Mazkur ma'lumotlarni quyidagicha tasnifladik va ularni shartli ravishda foydalanishga qulay bo'lishi uchun manba saqlanayotgan hududga nisbat berib, shartli belgilab oldik:

Alisher Navoiy hayotlik chog'ida ko'chirilgan nusxalar

1. Toshkentdagi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Qo'lyozmalar instituti fondida saqlanayotgan nusxalar. Biz bu nusxalarga umumiy Toshkent nusxalari (shartli TN) deb nom berdik:

"Xazoyin ul-maoniy":

1) 3984 (XV asr oxiri);

2) 1973 (XV asr).

2. Saltikov-Shchedrin nomidagi Davlat jamoat kutubxonasida saqlanayotgan nusxalar. Biz bu nusxalarni Rossiyadagi nusxalar (shartli RN) deb atadik:

¹Navoiyshunos A. Erkinov terma devon atamasini "Xazoyin ul-maoniy" tuzilgach, undan saylab olib tuzilgan she'riy to'plamga nisbatan qo'llash kerak deb hisoblaydi. *Qarang*: [Erkinov 2017, 19 – 38].

“Xazoyin ul-maoniy”:

1) 55 (904 / 1498 – 1499);

2) 558 (1001 – 1004 / 1492 – 1496).

3. Turkiyada saqlanayotgan nusxalar. Bularni Turkiya nusxalari (shartli TurkN) deb atadik:

“Xazoyin ul-maoniy”:

1) Revan 808 (1496).

“G‘aroyib us-sig‘ar”:

1) 802 (906 / 1500 – 1501).

XVI asrda ko‘chirilgan nusxalar

1. Toshkentdagi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Qo‘lyozmalar instituti fondida saqlanayotgan nusxalar (TN):

“Xazoyin ul-maoniy”:

1) 677 (XV – XVI asrlar);

2) 1280 (XVI asr);

3) 4007 (XVI asr).

2. Saltikov-Shchedrin nomidagi Davlat jamoat kutubxonasida (Rossiya Milliy kutubxonasida) saqlanayotgan nusxalar (RN):

1) 58 (XVI asr).

3. Ozarbayjon Fanlar akademiyasi qo‘lyozmalar fondida saqlanayotgan nusxa. Bu nusxani Ozarbayjon nusxasi (shartli ON) dedik:

“G‘aroyib us-sig‘ar”:

1) 8037 (937 / 1565 – 1566).

4. Turkiyada saqlanayotgan nusxalar (TurkN):

“Xazoyin ul-maoniy”:

1) 808 (910 / 1505 – 1505);

2) 807 (932 / 1525 – 1526);

3) 4056 (XVI asr).

“G‘aroyib us-sig‘ar”:

1) 803 (939 / 1532 – 1533);

2) 806 (940 / 1533 – 1534);

3) 496 (972 / 1564);

4) 3880 (956 / 1549);

5) 1946 (943 / 1536 – 1537);

6) 3981 (958 / 1551);

7) 466 (982 / 1574 – 1575).

5. Parijdagi Milliy kutubxonada saqlanayotgan nusxalar. Parijdagi nusxalar (shartli PN) deb nomladik:

“Xazoyin ul-maoniy”:

1) 108 (930 – 931 / 1523 – 1524);

“G'aroyib us-sig'ar”:

2) 994 (937 / 1530 – 1531);

3) 991 (1540);

Navoiy kulliyoti:

4) Turc 317 (1526 – 1527).

Mazkur ma'lumotlarni jadval ko'rishga keltirsak, quyidagi manzara hosil bo'ladi:

1-jadval

	№	TN	RN	Turk.N	ON	PN
Alisher Navoiy hayotligida ko'chirilgan nusxalar	1	3984	55	Revan 808	-	-
	2	1973	558	802	-	-
XVI asrda ko'chirilgan nusxalar	3	677	58	808	8037	108
	4	1280		803		994
	5	4007		806		991
	6			496		Turc 317
	7			3880		
	8			1946		
	9			3981		
	10			466		

Mazkur jadvaldan foydalanish uchun shartli nom hamda tartib raqamini birga qo'llash lozim, masalan, RN2 nusxa bu 558-raqamli qo'lyozma, TurkN7 nusxa esa 3880-raqamli qo'lyozma va hokazo.

Biz Alisher Navoiyning “G'aroyib us-sig'ar” devoni yig'ma-qiyosiy matnini tuzishga kirishar ekanmiz, ixtiyorimizdagi nusxalarni ikki guruhga ajratdik:

1. Alisher Navoiy hayotlik chog'ida ko'chirilgan nusxalar.

2. Alisher Navoiy vafotidan keyingi bir asrda ko'chirilgan nusxalar.

Ixtiyorimizdagi katalogga ko'ra birinchi guruhga jami 6 ta, ikkinchi guruhga esa 19 ta nusxa kirishi ma'lum bo'ldi. Mazkur nusxalar ichida qadimiy va mo'tabar hisoblangan, hashamat va did bilan ishlangan Navoiy kulliyoti – Revan 808 nusxasi tarkibidagi “G'aroyib us-sig'ar”ni tayanch nusxa etib belgiladik. Shoir hayotlik chog'ida ko'chirilgan nusxalarni birinchi darajali yordamchi nusxalar, keyingi bir asrga oidlarini esa ikkinchi darajali yordamchi nusxalar deb tasnifladik va yuqoridagi jadval asosida tadqiqotda shartli nom bilan atadik:

1. Tayanch nusxa: TurkN – Revan 808 (jadvalga ko'ra bu nusxa TurkN1 bo'lishi kerak edi, ammo biz bu nusxani tayanch qilib olganimiz uchun TurkN deb nomlashga qaror qildik).

2. Birinchi darajali yordamchi nusxalar:

- 1) TN1 – 3984 (XV asr oxiri)
- 2) TN2 – 1973 (XV asr)
- 3) RN1 – 55 (904 / 1498 – 1499)
- 4) RN2 – 558 (1001 – 1004 / 1492 – 1496)
- 5) TurkN1 – 802 (906 / 1500 – 1501)

3. Ikkinchi darajali yordamchi nusxalar.

- 1) TN3 – 677 (XV – XVI asrlar)
- 2) TN4 – 1280 (XVI asr)
- 3) TN5 – 4007 (XVI asr)
- 4) RN3 – 58 (XVI asr)
- 5) TurkN2 – 808 (910 / 1505 – 1505)
- 6) TurkN3 – 807 (932 / 1525 – 1526)
- 7) TurkN4 – 4056 (XVI asr)
- 8) TurkN5 – 803 (939 / 1532 – 1533)
- 9) TurkN6 – 806 (940 / 1533 – 1534)
- 10) TurkN7 – 496 (972 / 1564)
- 11) TurkN8 – 3880 (956 / 1549)
- 12) TurkN9 – 1946 (943 / 1536 – 1537)
- 13) TurkN10 – 3981 (958 / 1551)
- 14) TurkN11 – 466 (982 / 1574 – 1575)
- 15) ON – 8037 (937 / 1565 – 1566)
- 16) PN3 – 108 (930 – 931 / 1523 – 1524)
- 17) PN4 – 994 (937 / 1530 – 1531)
- 18) PN5 – 991 (1540)
- 19) PN5 – Turc 317 (1526 – 1527)

Parij nusxalarni raqamlash 1 sonidan boshlanmadi, bu borada biz jadval ko'rinishiga tayandik, bu Alisher Navoiy hayotlik chog'ida ko'chirilgan nusxa Parijda mavjud emasligini ham bildiradi.

Yig'ma-qiyosiy matn tuzishning shartlari haqida Sh.Sirojiddinov shunday yozadi:

- qo'lyozmalar va jalb etilgan nusxalarning tavsifini keltirish;
- barcha qo'lyozma nusxalarni shartli belgi bilan belgilash;
- xat turi va matn strukturasi saqlash;
- asarning boshqa nusxalari bo'lmagan taqdirda nisbatan to'liq nusxani tayanch matn sifatida qabul qilish;
- asosiy matnda yordamchi nusxalarni shartli belgilar bilan nomlash;
- matniy tafovutlarni jadvallarda ko'rsatish;
- barcha jalb etilgan nusxalardagi matnlarni umumlashtirish [Сирожи́ддинов 2019, 33].

Shu o'rinda olimning "...yig'ma-qiyosiy matn asar nusxalari kam yoki ishonchli qadimiy qo'lyozma nusxalar mavjud bo'lmaganda amalga oshiriladi" [Сирожддинов 2019, 30], – degan yondashuviga to'xtalib o'tsak. Chunki "G'aroyib us-sig'ar"ning muallif qo'li bilan yozilgan nusxasi mavjud bo'lmasa-da, bir qancha qadimiy nusxalari – Alisher Navoiy tiriklik chog'ida ko'chirilgan qo'lyozmalari bor. Demak, yig'ma-qiyosiy matn tuzishga ehtiyoj yo'qmi?

Yana ehtimoliy e'tiroz yoki munosabatlardan biri shunday bo'lishi mumkin: nima uchun barcha qo'lyozmalarni tadqiqotga jalb qilish kerak? Ularning barchasini ko'rib chiqishning amaliy ahamiyati yoki ilmiy manfaati bormi? Atoqli matnshunos P.Shamsiyev ham: "... Navoiy asarlarining tekstologiya ishida turli asrlarda o'zgarishlarga uchragan ... nusxalarga murojaat qilish ishni murakkablashtirib yuboradi, farqlar soni ko'payib, tekstdan foydalanish qiyinlashadi... Mumkin qadar ixcham, foydalanish va murojaat qilish uchun yengil hamda ishonchli kritik tekst yaratishimiz lozimdir" [Навоий 1956, IX] – deb yozgan edi.

Bu yondashuvlarga biz bunday munosabat bildiramiz: ikki fikrning umumiy nuqtasi shuki, olimlar matnshunoslik tadqiqotiga, u xoh tanqidiy, xoh yig'ma-qiyosiy bo'lsin, jalb etiladigan nusxalar miqdori ko'payib ketmasligi, balki eng qadimiy nusxalarni tanlab olib, ular ustida ishni olib borish maqsadga muvofiqdir deb hisoblamodalar. Qo'lyozmalarning har biri bilan xos va chuqur tanishmaslik ular haqidagi haqiqatlar ro'yobga chiqmasligiga sabab bo'ladi. Chunki har bir qo'lyozma o'zida boshqa bir nusxada bo'lmagan xos jihatni yoki muhim ma'lumotni saqlashi mumkin. *Ikkinchidan*, muallif dastxati tanqidiy matn masalasini hal qiladi deb hisoblanadi, ammo muallif qo'li bilan yozilgan yoki ko'chirilgan nusxa mavjud emas, boshqa nusxalarning esa o'zidan avvalgi qaysi qo'lyozma asosida ko'chirilgani haqida bilmaymiz, balki mazkur nusxalardan birortasi, masalan, qadimiy emas deya chetga surib qo'yganimiz aynan muallif dastxatidan ko'chirilgan bo'lsa, ne ajab? Albatta, biz buni isbotlay olmaymiz, lekin nusxani tadqiq qilish jarayonida boshqa qo'lyozmada uchramaydigan nuqtalar unda topilib, bizni tanqidiy matnga – ishonchli, birlamchi manbaga yaqinlashtirish ehtimoli paydo bo'ladi. *Uchinchidan*, har bir nusxa o'z davri kontekstiga oid bo'lgan muayyan jihatlar haqidagi axborotni o'zida saqlaydi. Masalan, kotibning matnga o'zgartirish kiritishi ikki sabab bilan sodir bo'ladi: birinchisi, g'ayriixtiyoriy ravishda, kotibning o'ziga bog'liq bo'lmagan o'zgartirish bo'lib, u charchoq, chalg'ish oqibatida yuzaga keladi. Inson o'zi yozgan matnni qayta-

qayta o'qiyversa, matn uning ongiga ko'chib o'tadi, xato yoki yanglish yozilgan so'zni ong o'z istagandek o'qiyveradi, natijada, yo'l qo'yilgan nuqson tahrirlanmay qolib ketadi. Ahamiyatli jihati shuki, mana shu nuqson yoki yanglish yozilgan so'z ostida matn ko'chirilgan davr kontekstining muayyan belgisi namoyon bo'ladi. Buni xatoliklarni umumlashtirish va tasniflash asnosida aniqlash mumkin deb o'ylaymiz. Albatta, bu alohida tadqiq masalasi, biz hozir tadqiqotga keng miqdordagi nusxalarni jalb qilish sabablarini izohlamodamiz. Kotibning matnga kiritadigan ikkinchi tur o'zgarishi ongli ravishda bo'lishi ham mumkin. U o'z davri siyosati yoki talabidan kelib chiqib matnni qisqartirishi yoki o'zi biror parchani qo'shib yuborishi, o'zi murojaat qilgan nusxada tushunarsiz joylari chiqib qolsa, ma'noga qarab tuzatgan bo'lishi mumkin. Buni matnshunos tadqiq davomida ishonchli metodlarni qo'llash yordamida aniqlay oladi. Ana shu o'zgartirishlarni ham matndan alohida ajratib olib, sistematiq tahlil qilish ilmga ahamiyatli xulosalarni taqdim etish ehtimolini rad qilib bo'lmaydi. *To'rtinchidan*, matnshunos mutaxassisda o'zi tadqiqqa tortgan matnning har bir nusxasi, tarkibi, sifati, uni ko'chirgan kotiblar haqida tizimli va ishonchli, ko'zi ko'rib, aqli tasdiqlagan ma'lumotlar bo'lishi lozim deb o'ylaymiz. Matnshunos biror nusxani tanqidiy matn uchun jalb qilmasa, agar u mazkur nusxa haqida aniq tasavvurga ega bo'lsa, nima uchun buni tadqiqotga tortmaganini bemalol tushuntirib, asoslab bera oladi. Ammo buning uchun nusxani yig'ma-qiyosiy matn tuzish jarayonida atroflicha o'rgangan bo'lishi lozim. Shu tariqa matnshunosda uning obykti bo'lgan manbaning muayyan zamon yoki makonga tegishli, fanga ma'lum bo'lgan nusxalari haqida tugal va keng axborotlar ombori paydo bo'ladi.

Shunday ekan, biz yig'ma-qiyosiy yoki tanqidiy matn bo'lsin, turli nusxalarni chetlab o'tib, eng qadimiysiga murojaat qilamiz, ilmiy apparat kengayib ketmasligi kerak, foydalanuvchiga murakkablik tug'ilmasin deya barmoq bilan sanarli nusxalar bilan qanoatlansak, yuqorida zikr etilgan ilmiy manfaatlardan mahrum qolamiz. Ilmiy apparatda tuzatishlarning ko'p bo'lishi masalasida bir jihatga diqqat qaratish lozim. Ma'lumki, ilmiy tadqiqot hosilasi faqat ilmiy doiralarda muhokama qilinadi, keng omma kitobxonlari ko'tarilgan masalalarga kirib kelishi mashaqqatli va ehtimoli kam jarayondir. Ilm ahli esa o'z sohasiga oid masalalarda sinchkov va g'ayratli bo'larkanlar, ilmiy apparat ma'lumotlari ular uchun malollik tug'dirmaydi, balki yangi ilmiy xulosa, to'xtamlarga yetaklashi mumkin.

Shu o'rinda yana bir mulohaza bor.

Yig'ma-qiyosiy matnning ahamiyati qaysi nuqtagacha davom etadi?

Sh. Sirojiddinovga ko'ra, "... yig'ma-qiyosiy matn qaysidir bosqichda asarning asosiy matni sifatida qaralishi mumkindir, lekin ilmiy-tanqidiy matn tuzilganidan so'ng ahamiyatini yo'qotadi" [Сирождинов 2019, 33]. Qaysidir ma'noda olimning bu yondashuviga qo'shilish mumkin, ammo bizning fikrimizcha, yig'ma-qiyosiy matn faqat tanqidiy matn tuzish uchun xizmat qilib qolmaydi, balki u o'zida muayyan davr va muayyan jo'g'rofiy hudud xattotlari, kotiblari, kitobatchilik an'analari haqida ma'lumotlarni saqlab turishi, imlo va yozuv uslubidagi farqlar xronologiyasini o'zida aks ettirishi bilan tanqidiy matn bilan teppa-teng ilmiy ahamiyatini saqlab turadi.

Alisher Navoiy asarlari qo'lyozmalari fihristi haqida

Kezi kelganda navoiyshunoslikdagi yana bir bo'rtib turgan masalaga to'xtalib o'tish joiz. Chunki aynan shu muammo sababli tadqiqot obyektlarini aniq va ishonchli shakllantirishda biz bir qancha to'siqlarga uchrashimiz tabiiy. Bu Navoiy asarlarining jahon qo'lyozma fondlaridagi barcha nusxalari katalogini yaratish masalasidir. Bu haqda A. Erkinov o'z mulohaza va tavsiyalarini bayon etgan [Erkinov 2022, 29-35]. A. Erkinov Alisher Navoiy qo'lyozmalari fihristini yaratish ishlari boshlangani, ammo uni tizimli davom ettirib, takmiliga etkazib, yakunlash kerakligini ta'kidlaydi. Chunki dunyo bo'ylab shoir asarlari nusxalarining adadi, tarkibi haqida batafsil ma'lumotlar ombori mavjud emas, bu esa, tabiiyki, har bir matnshunos tadqiqotchi uchun muayyan qiyinchiliklarni tug'dirish bilan bir qatorda ilmiy xulosalar sifati, ishonchliligiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu masalalarni nazarda tutib, xususan, O.Jo'raboyev ham bu haqda o'z munosabatini bayon etgan edi: "Navoiy asarlarining qo'lyozmalarini aniq umummiqdorini bilish, tavsiflarini hozirlash va katalog sifatida nashr etish kun tartibidagi dolzarb vazifalardandir" [Жўрабоев 2016, 32-38].

Yig'ma-qiyosiy matn tuzilgach, uning ustida amalga oshiralajak tadqiqotlar miqyosi ancha keng bo'ladi, har bir qo'lyozma tavsifi, sahifalardagi nuqsonlar, o'zgarishlar, yanglishishlar nuqtama-nuqta aks ettirilarkan, yuqorida aytganimizdek, unga murojaat qilish bilan mutaxassislarning turli metodologiyaga tayangan tadqiqotlari natijasida ishonchli xulosalarga kelishlari mumkin. Asosiysi, ya'ni bizning mavzumizga aloqador jihati shuki, tanqidiy matn tuzish uchun ustqurma qo'lga kirgan hisoblanadi.

“G‘aroyib us-sig‘ar”ning yig‘ma-qiyosiy matni qayd etganimiz tartibda va belgilangan nusxalarga suyanib amalga oshiriladi. Devon matnlarini qayta-qayta ko‘zdan kechirish o‘qish tezligini oshiradi, natijada, boshlang‘ich bosqichda ikki yoki uch nusxani qiyoslash undan keyingi solishtirish ishlari jadallik bilan davom etishiga olib boradi.

Yig‘ma-qiyosiy matn asosida “G‘aroyib us-sig‘ar” matnlari kontekstual tahlil metodologiyasi mezonlari bilan tahlil etiladi. Unga ko‘ra har bir she‘r (g‘azal, musammat, qit‘a, ruboiy va hkz) matni yaxlit manzara, tugal ma‘no anglatishiga ko‘ra qismlarga – kontekstlarga ajratib chiqiladi va ular o‘rtasidagi bog‘lanishlarga diqqat qaratiladi. Muayyan she‘r matnidagi biror ma‘no tuguni devonning boshqa joyida kelayotgan matndagi kontekst asosida yechilishi mumkin. Matnlar ustida bunday ishlash texnikasi asl matnga maksimal yaqinlashishga imkon beradi deb o‘ylaymiz. Buning qanchalik natijador ekanligini mavzumiz doirasiga kiradigan nabaatdagi bosqich tadqiqotlarimiz ko‘rsatadi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar natijasida quyidagi xulosalarga kelishimiz mumkin:

1. Alisher Navoiy matnlarini matnshunoslik va adabiy manbashunoslik aspektida o‘rganish ishlari zamonaviy ilm-fan kontekstida Toshkentda Birinchi Jahon urush davrida Y. E. Bertels boshchiligida boshlangan bo‘lib, o‘zbek olimlari S. Mutallibov, G. Karimov, P. Shamsiyevlar uning ilmiy rahbarligida Alisher Navoiy asarlari tanqidiy matnlari ustida ish olib borganlar. Mazkur matnshunoslik tadqiqotlari shoir matnlarini zohiriy belgilarga ko‘ra formal o‘rganishi bilan xarakterlanadi. Matnshunoslik badiiy matn mohiyati, g‘oyasi, badiiy shakli bilan bevosita bog‘lanishi lozim, matnshunos retsiyentni matn ichiga yetaklab kira oladigan metodologiya bilan ishlashi kerak. Lekin bunday metodologiya hali shakllantirilmagan, Navoiyshunoslik, xususan, matnshunoslikning ilmiy-metodologik masalalari hali o‘rganilishi lozim bo‘lgan muammolar qatorida turibdi.

2. Istiqbolda amalga oshiriladigan matnshunoslik tadqiqotlari bevosita salaf navoiyshunoslarning tadqiqotlarini sinchiklab o‘rganish, ularning ilmiy faoliyatini qadrlash va munosib ilmiy baho berish bilan boshlanishi kerak. Shunda avvalgilarning ishlarini takrorlashga yo‘l qo‘yilmaydi, to‘ldirilishi kerak bo‘lgan o‘rinlar to‘ldiriladi, tuzatilishi lozim bo‘lgan yangilishlar tuzatiladi, Alisher

Navoiy merosini o'rganish bobida taraqqiyotga erishiladi, shoir matnlarining mohiyati, ularning haqiqatiga yaqinlashib boriladi.

3. Alisher Navoiy "Xamsa"si dostonlarining tanqidiy matnlari bilan bog'liq asosiy tadqiqotlar P. Shamsiyev, lirik merosining matnshunoslik izlanishlari esa, asosan, H. Sulaymonov tomonidan amalga oshirilgan. Mazkur ishlar o'z davrining talabi, holati, xususiyati va imkoniyatlarini o'zida aks ettiradi va kelgusi tadqiqotlar uchun ustqurma vazifasini bajaradi.

4. Tanqidiy matn muallif matniga eng yaqin, ishonchli, tekshirilgan matn bo'lib, mumtoz asarning boshqa aspektlardagi tadqiqotlari bevosita mazkur birlamchi manbaga tayanishi kerak. Tanqidiy matn eng qadimiy va nisbatan ishonchli bo'lgan nusxalarni tanqidiy solishtirish va saralash bilan tuzilishi ilmiy jihatdan talab qilingan natijani bermasligi mumkin. Tanqidiy matnni tuzishda tadqiqotchi matn kontekstiga suyangan (ya'ni kontekstual tahlil metodlariga tayangan) holda ish olib borishi uni maksimal darajada ishonchli va haqiqatga yaqin bo'lishini ta'minlaydi.

5. "G'aroyib us-sig'ar" tanqidiy matni deb ko'rsatib kelina-yotgan H.Sulaymonov tadqiqoti olimning o'zi belgilab olgan prinsip va tamoyillarga to'liq mos kelmasligi ma'lum bo'ldi. Bu esa Alisher Navoiy lirikasining tanqidiy matnlari ustidagi ishlarni davom ettirishga ehtiyoj borligini ko'rsatdi.

6. Mumtoz badiiy asarning tanqidiy matnini tuzish uchun avvalo, yig'ma-qiyosiy matn ustida tadqiqot olib borish kerak. Buning uchun tadqiqot obyekti nusxalari haqida ma'lumotlar bo'lishi kerak. So'ng tadqiqotchi o'zi tadqiqqa tortgan nusxalarni chegaralab oladi: muayyan hudud yoki muayyan davrda ko'chirilgan nusxalarning fanga ma'lum bo'lgan barchasini aniqlab, yig'ib olishi kerak. So'ng bu nusxalarni tasniflab, qiyoslash ishlarini boshlab yuboradi. Ilmiy apparatda har bir farq va tafovut ko'rsatib boriladi. Yig'ma-qiyosiy matnda tadqiqotchi qat'iy fikr aytmaydi, balki u ko'rsatkichlar keltirish bilan cheklanadi. Bir qancha tafovutlar ichidan qaysi biri haqiqatga to'g'ri kelishi, ya'ni asl matnga oidligini belgilash tanqidiy matn tuzishda amalga oshiriladigan ish sanaladi. Yig'ma-qiyosiy matn tuzilgach, kontekstual tahlil asosida tadqiqot olib boriladi. Bu tadqiqotda yig'ma-qiyosiy matndagi har bir matn, matniy bo'lak, parchalar alohida holda tashqi manbalarga tayangan izohlarsiz o'rganiladi, ularning botiniy ma'nosi matnning boshqa qismidagi parcha bilan izohlanadi, tushuntiriladi. Matn bir muallifga tegishli bo'lgani uchun uning qismlari (kontekstlari) bir-birini rad etmaydi, balki to'ldirib, izohlab, tushuntirib keladi. Bu metod

ishonchli va asl matnga yetaklab boradigan yo'l hisoblanadi.

6. Alisher Navoiy asarlarining qo'lyozma nusxalarining dunyo fondlaridagi adadi, sifati, tarkibi hali navoiyshunoslikka ma'lum emas. Bugun shoir asarlari qo'lyozmalarining to'liq fihristini tuzish bilan birgalikda uning ijodi, hayoti bilan bog'liq barcha tadqiqotlar (maqola, monografiya, risola, kitob, dissertatsiya va badiiy asarlar) jamlangan, tizimlashtirilgan platforma yaratish dolzarb masalaga aylangan. Chunki vaqt o'tgani sayin navoiyshunoslik tadqiqotlari ko'payib bormoqda, tadqiqot jo'g'rofiyasi kengaymoqda, olimlar hamkasblarining ayni sohadagi yangiliklaridan yetarli darajada xabar topa olmasligi, kerakli ma'lumot va manbalardan foydalanish imkoniyati yo'qligi takrorlarga sabab bo'lib qoladi.

"G'aroyib us-sig'ar" devonining, avvalo, yig'ma-qiyosiy matnini tuzish, uning ustida kontekstual tahlil metodologiyasi (bu metodologiya haqida alohida tadqiqotda batafsil bayon etiladi) asosida tadqiqot olib borib, so'ng izohlar, ko'rsatkichlar, lug'atlar ilova qilingan tanqidiy matnini ishlab chiqish navbatdagi vazifalarimizdandir.

Adabiyotlar

- Алишер Навои. 1948. *Возлюбленный сердце*. Сводный текст подготовил А. Н. Кононов. Москва – Ленинград: Издательство Академии наук СССР.
- Алишер Навоий. 1990-рақамли қўлёзма факсимилеси. Тожикистон РФА Шарқшунослик институти, Душанбе, Тожикистон.
- Алишер Навоий. 2016. *Ғаройиб ус-сиғар: танқидий матн*. Тузувчи: Ҳ. Сулаймонов. Тошкент: MUMTOZ SO'Z.
- Алишер Навоий. 2021. *Муҳокамат ул-луғатайн: илмий-танқидий матн*. Тузувчи ва нашрга тайёрловчи Юсуфхон Турсунов. Тошкент: Фан. – 160 б.
- Алишер Навоий. 1956. *Сабъаи сайёр: танқидий матн*. Тузувчи ва нашрга тайёрловчи: П. Шамсиев. Тошкент: Фан.
- Алишер Навоий. *Хазойин ул-маоний: Ғаройиб ус-сиғар*. Фотиҳ 4056-рақамли қўлёзма факсимилеси. Сулаймония кутубхонаси, Тўпқопи сарой музейи, Истанбул, Туркия.
- Алишер Навоий. 2020. *Куллиёт*. Тўпқопи саройи музейи кутубхонаси. Инв.: Реван 808. Факсимил нашр. Нашрга тайёрловчи: Гунай Кут. Истанбул. – 1677 б.
- Алишер Навоий. 1970. *Ҳайрат ул-аброр: танқидий матн*. Тузувчи ва нашрга тайёрловчи: П. Шамсиев. Тошкент: Фан.
- Адабиётшунослик луғати*. 2013. Д. Куронов, З. Мамажонова, М. Шералиева. Тошкент: Akademnashr.

- Алишер Навоий асарларининг изоҳли луғати. 1983 (1). Тўрт томли. 1-том. Э. Фозилов таҳрири остида. Тошкент: Фан.
- Алишер Навоий асарларининг изоҳли луғати. 1983 (2). Тўрт томли. 2-том. Э. Фозилов таҳрири остида. Тошкент: Фан.
- Алишер Навоий асарларининг изоҳли луғати. 1984. Тўрт томли. 3-том. Э. Фозилов таҳрири остида. Тошкент: Фан.
- Алишер Навоий асарларининг изоҳли луғати. 1985. Тўрт томли. 4-том. Э. Фозилов таҳрири остида. Тошкент: Фан.
- Алишер Навоий: қомусий луғат. 2016 (1). Икки жилдлик. 1-жилд. Масъул муҳаррир: Ш. Сирожиддинов. Тошкент: Sharq.
- Алишер Навоий: қомусий луғат. 2016 (2) Икки жилдлик. 2-жилд. Масъул муҳаррир: Ш. Сирожиддинов. Тошкент: Sharq.
- Навоий асарлари луғати. 1973. Тузувчилар: П. Шамсиев ва С. Иброҳимов. Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.
- Навоий тили луғати. 2008. 1-жилд. Тузувчи: Б. Юсупов. Тошкент: Шарқ.
- Хоксор, Муҳаммад Ризо. 2017. *Мунтахаб ул-луғот. Зубд ул-луғот*. Тошкент: Akademnashr.
- Ганиева, С. 1956. *"Маджалис-ун-нафаис" Алишера Навои (литературно-исторический анализ и критический текст III и IV маджлисов)*. Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс... Санкт-Петербург.
- Исломов, Ҳ. 1990. *"Насойим ул-мухаббат" Алишера Навои и его научно-критический текст*. Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс... Тошкент.
- Мадалиева, О. 2021. *Навоий девонлари қўлёзмаларининг таркибий-қийёсий тадқиқи (ЎЗР ФА Шарқшунослик институти фонди қўлёзмалари асосида)*. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс... автореферати. Тошкент.
- Рашидова, М. 1991. *Алишер Навоий "Назм ул-жавоҳир" асарининг матний тадқиқоти*. Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс... Тошкент.
- Сулейманов, С. 1956-1961. *Текстологическое исследование лирики Алишера Навоий*. Дисс. соискание ученой степени доктора филологических наук. Тошкент – Москва.
- Султон, И. 1947. *Навоийнинг "Мезон ул-авзон" асари ва унинг критик тексти*. Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс... Тошкент.
- Халилов, Л. 1975. *Алишер Навоий "Тарихи мулуки Ажам" асарининг текстологик тадқиқоти*. Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс... Тошкент.
- Ҳамидова, М. 1994. *Алишер Навоий "Садди Искандарий" достонининг илмий-танқидий матни ва матний тадқиқи*. Филология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс... Тошкент.
- Шамсиев, П. 1952. *Алишер Навоий "Сабъаи сайёр" достонининг илмий-критик тексти ва уни тузиш принциплари ҳақида*.

- Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс... Тошкент.
- Шамсиев, П. 1969. *Навоий асарлари матнларини ўрганишнинг баъзи масалалари*. Филология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс... Тошкент.
- Шодмонов, Ғ. 2021. *Порсо Шамсиев илмий лабораторияси: тадқиқ усуллари, тамойиллари, матншунослик тараққиётидаги ўрни*. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. Тошкент.
- Зоҳидов, Р. 2015. *“Саботул ожизин” асари матни, шарҳлари ва илмий-танқидий матнини комплекс ўрганиш муаммолари*. Тошкент: Turon zamin ziyo.
- Комилов, Н. 2009. *Тасаввуф*. Тошкент: Movarounnahr – O‘zbekiston.
- Комилов, Н. 2005. *Хизр чашмаси*. Масъул муҳаррир: С. Олимов. Тошкент: Маънавият.
- Шайхзода, М. 1972. *Ғазал мулкининг султони*. Асарлар. Олти томлик. Тўртинчи том. Нашрга тайёрловчи: Н. Маллаев. Тошкент: Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.
- Сирождидинов, С. 2019. *Матншунослик сабоқлари*. Тошкент: Navoiy universiteti.
- Жўрабоев, О. 2016. “Навоий асарлари қўлёзма ва матнларини ўрганишнинг баъзи масалалари”. *“Алишер Навоий ва XXI аср” мавзуидаги Республика илмий-назарий анжумани материаллари*, 32 – 38. Тошкент: Tamaddun.
- Эркинов, А. 2017. “Алишер Навоий “Хазойин ул-маоний”си ва унинг протодевони масаласи (Машҳадий қўлёзмаси асосида, 898/1492-93 йил)”. *“Алишер Навоий ва XXI аср” мавзуидаги Республика илм-назарий анжумани материаллари*, 19 – 38. Тошкент: TAMADDUN.
- Офоқ, Н. 2022. “Навоий ва психоанализ”. *Тафаккур* 3: 74 – 81. Тошкент.
- Эркинов, А. 2022. “Алишер Навоий қўлёзмалари бутун жаҳон феҳрестини яратиш масаласи”. *Алишер Навоий* 1: 29 – 35. Тошкент.
- Российская национальная библиотека*. Манба:
https://ru.wikipedia.org/wiki/Российская_национальная_библиотека
Фойданилган сана: 18. 11. 2023.

Text research in the context of Navoi study (In the example of the deewan "Gharoib al-sighar")

Akrom Malikov¹

Abstract

The article raises the issue of studying the texts of Alisher Navoi. In particular, studies related to critical and summary texts, their characteristics, and textual studies in Navoi studies are analyzed. The author focused on the methodological foundations of textual criticism and systematized views on this matter. Today, the main problem seems to be the study of the texts of the thinker's works from the primary source and the scientific value of the cumulative and comparative text. The author of the article focused on the critical text of "Garaib al-sighar", which was prepared by Hamid Sulaymanov, and emphasized the scientific need for a brief and comparative text of this book. He also touched upon the principles of compiling a collective and comparative text of "Garaib al-sighar" and provided information about the manuscript sources involved in research on this issue. The author shows how important news the comparative text provides in theoretical terms and to what extent they serve for further research.

Key words: *Text, textual criticism, scientific-critical text, summary text, method, methodology, context, contextual analysis.*

References

- Alisher Navoi. 1948. *Vozlyublenniy serdes*. Svodniy tekst podgotovil A. N. Kononov. Moskva – Leningrad: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR.
- Alisher Navoiy. *1990-raqamli qo'lyozma faksimilesi*. Tojikiston RFA Sharqshunoslik instituti, Dushanba, Tojikiston.
- Alisher Navoiy. 2016. *G'aroyib us-sig'ar: tanqidiy matn*. Tuzuvchi: H. Sulaymonov. Toshkent: MUMTOZ SO'Z.
- Alisher Navoiy. 2021. *Muhokamat ul-lug'atayn: ilmiy-tanqidiy matn*. Tuzuvchi va nashrga tayyorlovchi Yusufxon Tursunov. Toshkent: Fan.
- Alisher Navoiy. 1956. *Sab'ai sayyor: tanqidiy matn*. Tuzuvchi va nashrga

¹ *Akrom A. Malikov* a doctoral student of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi'i.

E-mail: akrommalik@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9515-439X

For citation: Malikov, A. M. 2023. "Text research in the context of Navoi study (In the example of the deewan "Gharoib al-sighar")". *Golden scripts* 3: 33 – 65.

- tayyorlovchi: P. Shamsiev. Toshkent: Fan.
- Alisher Navoiy. *Xazoyin ul-maoniy: G'aroyib us-sig'ar*. Fotih 4056-raqamli qo'lyozma faksimilesi. Sulaymoniya kutubxonasi, To'pqopi saroy muzeyi, Istanbul, Turkiya.
- Alisher Navoiy. 2020. *Kulliyot*. To'pqopi saroyi muzeyi kutubxonasi. Inv.: Revan 808. Faksimil nashr. Nashrga tayyorlovchi: Gunay Kut. Istanbul. – 1677 b.
- Alisher Navoiy. 1970. *Hayrat ul-abror: tanqidiy matn*. Tuzuvchi va nashrga tayyorlovchi: P. Shamsiev. Toshkent: Fan.
- Adabiyotshunoslik lug'ati*. 2013. D. Quronov, Z. Mamajonova, M. Sheraliev. Toshkent: Akademnashr.
- Alisher Navoiy asarlarining izohli lug'ati*. 1983 (1). To'rt tomli. 1-tom. E. Fozilov tahriri ostida. Toshkent: Fan.
- Alisher Navoiy asarlarining izohli lug'ati*. 1983 (2). To'rt tomli. 2-tom. E. Fozilov tahriri ostida. Toshkent: Fan.
- Alisher Navoiy asarlarining izohli lug'ati*. 1984. To'rt tomli. 3-tom. E. Fozilov tahriri ostida. Toshkent: Fan.
- Alisher Navoiy asarlarining izohli lug'ati*. 1985. To'rt tomli. 4-tom. E. Fozilov tahriri ostida. Toshkent: Fan.
- Alisher Navoiy: qomusiy lug'at*. 2016 (1). Ikki jildlik. 1-jild. Mas'ul muharrir: Sh. Sirojiddinov. Toshkent: Sharq.
- Alisher Navoiy: qomusiy lug'at*. 2016 (2) Ikki jildlik. 2-jild. Mas'ul muharrir: Sh. Sirojiddinov. Toshkent: Sharq.
- Navoiy asarlari lug'ati*. 1973. Tuzuvchilar: P. Shamsiev va S. Ibrohimov. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
- Navoiy tili lug'ati*. 2008. 1-jild. Tuzuvchi: B. Yusupov. Toshkent: Sharq.
- Xoksor, Muhammad Rizo. 2017. *Muntaxab ul-lug'ot. Zubd ul-lug'ot*. Toshkent: Akademnashr.
- Ganieva, S. 1956. *“Madjalis-un-nafais” Alishera Navoi (literaturno-istoricheskiy analiz m kriticheskiy tekst III i IV madjlisov)*. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss... Sankt-Peterburg.
- Islomov, H. 1990. *“Nasoyim ul-muxabbat” Alishera Navoi i yego nauchno-kriticheskiy tekst*. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss... Toshkent.
- Madaliev, O. 2021. *Navoiy devonlari qo'lyozmalarining tarkibiy-qiyosiy tadqiqi (O'zR FA Sharqshunoslik instituti fondi qo'lyozmalari asosida)*. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss... avtoreferati. Toshkent.
- Rashidova, M. 1991. *Alisher Navoiy “Nazm ul-javohir” asarining matniy tadqiqoti*. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss... Toshkent.
- Suleymanov, S. 1956-1961. *Tekstologicheskoe issledovanie liriki Alishera Navoiy*. Diss. soiskanie uchenoy stepeni doktora filologicheskix nauk. Toshkent – Moskva.
- Sulton, I. 1947. *Navoiyning “Mezon ul-avzon” asari va uning kritik teksti*. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan

- diss... Toshkent.
- Xalilov, L. 1975. *Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam" asarining tekstologik tadqiqoti*. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss... Toshkent.
- Hamidova, M. 1994. *Alisher Navoiy "Saddi Iskandariy" dostonining ilmiy-tanqidiy matni va matniy tadqiqi*. Filologiya fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss... Toshkent.
- Shamsiev, P. 1952. *Alisher Navoiy "Sab'ai sayyor" dostonining ilmiy-kritik testi va uni tuzish prinsiplari haqida*. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss... Toshkent.
- Shamsiev, P. 1969. *Navoiy asarlari matnlarini o'rganishning ba'zi masalalari*. Filologiya fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss... Toshkent.
- Shodmonov, G'. 2021. *Porso Shamsiev ilmiy laboratoriyasi: tadqiq usullari, tamoyillari, matnshunoslik taraqqiyotidagi o'rni*. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. Toshkent.
- Zohidov, R. 2015. *"Sabotul ojizin" asari matni, sharhlari va ilmiy-tanqidiy matnini kompleks o'rganish muammolari*. Toshkent: Turon zamin ziyo.
- Komilov, N. 2009. *Tasavvuf*. Toshkent: Movarounnahr – O'zbekiston.
- Komilov, N. 2005. *Xizr chashmasi*. Mas'ul muharrir: S. Olimov. Toshkent: Ma'naviyat.
- Shayxzoda, M. 1972. *G'azal mulkingning sultoni*. Asarlar. Olti tomlik. To'rtinchi tom. Nashrga tayyorlovchi: N. Mallaev. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
- Sirojiddinov, S. 2019. *Matnshunoslik saboqlari*. Toshkent: Navoiy universiteti.
- Jo'raboev, O. 2016. "Navoiy asarlari qo'lyozma va matnlarini o'rganishning ba'zi masalalari". *"Alisher Navoiy va XXI asr" mavzuidagi Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari*, 32 – 38. Toshkent: Tamaddun.
- Erkinov, A. 2017. "Alisher Navoiy "Xazoyinul-maoniy" si va uning protodevoni masalasi (Mashhadiy qo'lyozmasi asosida, 898/1492-93 yil)". *"Alisher Navoiy va XXI asr" mavzuidagi Respublika ilm-nazariy anjumani materiallari*, 19 – 38. Toshkent: TAMADDUN.
- Ofoq, N. 2022. "Navoiy va psixoanaliz". *Tafakkur* 3: 74 – 81. Toshkent.
- Erkinov, A. 2022. "Alisher Navoiy qo'lyozmalari butun jahon fehrestini yaratish masalasi". *Alisher Navoiy* 1: 29 – 35. Toshkent.
- Rossiyskaya natsionalnaya biblioteka*. Manba:
https://ru.wikipedia.org/wiki/Rossiyskaya_natsionalnaya_biblioteka
Foydanilgan sana: 18. 11. 2023.